

บทที่ 2

แนวคิด ทฤษฎี และงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

การวิจัยครั้งนี้มุ่งศึกษาการมีส่วนร่วมของประชาชนในการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้ของอุทยานแห่งชาติถ้ำปลา – น้ำตกผาเสื่อ ซึ่งอยู่ในท้องที่อำเภอเมือง และอำเภอปางมะผ้า จังหวัดแม่ฮ่องสอน ดังนั้นผู้วิจัยได้ศึกษาเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง เพื่อเป็นแนวทางในการศึกษาดังต่อไปนี้

- 2.1 แนวคิดความสัมพันธ์ระหว่างคนกับป่าไม้
- 2.2 แนวคิดการกระจายอำนาจและลดช่องว่างในการจัดการสิ่งแวดล้อมของท้องถิ่น
- 2.3 แนวคิดการมีส่วนร่วมของประชาชน
- 2.4 แนวคิดป่าไม้กับการพัฒนาสังคม
- 2.5 แนวคิดด้านการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม
- 2.6 แนวคิดการจัดการทรัพยากรอย่างยั่งยืน
- 2.7 เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

2.1 แนวคิดความสัมพันธ์ระหว่างคนกับป่าไม้

ความสัมพันธ์ของคนกับป่าไม้นั้นมีหลากหลายมิติในระบบนิเวศ (Ecosystem) หนึ่งจะต้องมีความสัมพันธ์ระหว่างสิ่งมีชีวิตกับสิ่งมีชีวิตและสิ่งมีชีวิตกับสิ่งไม่มีชีวิต ซึ่งเห็นว่า ชีวิตทั้งหลายไม่อาจดำรงอยู่ได้อย่างโดดเดี่ยวโดยปราศจากความสัมพันธ์กับองค์ประกอบอื่น ๆ ชีวิตหนึ่งจะดำรงอยู่ได้ก็ต่อเมื่อมีชีวิตอื่น ๆ อยู่ด้วย และข้อที่สำคัญยิ่งก็คือชีวิตจะอยู่ได้ก็ต้องอาศัยพลังงานจากภายนอกระบบ คือ ดวงอาทิตย์ ที่เป็นปัจจัยพลังงานที่สำคัญที่สุดที่จะทำให้ความสัมพันธ์ทั้งหลายดำเนินไปตามขั้นตอน ภายใต้ระเบียบและกฎเกณฑ์ของระบบ สิ่งมีชีวิตทั้งหลายในระบบนิเวศทุกระบบ จะมีบทบาทและหน้าที่เฉพาะอย่างของตนเอง (มนัส สุวรรณ, 2525) ในระบบนิเวศหนึ่งจะต้องประกอบไปด้วย

1) ผู้ผลิต (Producers) ได้แก่ พืชสีเขียว สิ่งมีชีวิตกลุ่มนี้เท่านั้นที่มีบทบาทและหน้าที่ที่สำคัญที่สุด คือเป็นผู้ผลิตอาหารให้แก่สิ่งมีชีวิตกลุ่มอื่น ๆ โดยการตรึงพลังงานจากดวงอาทิตย์มาใช้ในกระบวนการสังเคราะห์แสง (Photosynthesis) เพื่อสร้างสารอินทรีย์ต่าง ๆ ขึ้นมาอันเป็นส่วนประกอบของเนื้อเยื่อในต้น ใบ ดอก และผล ของพืชซึ่งเป็นอาหารของ มนุษย์และสัตว์นั่นเอง พืชสีเขียวจึงได้ชื่อว่าเป็นผู้ผลิตอาหารของโลก

2) ผู้บริโภค (Consumers) เป็นสิ่งมีชีวิตที่ไม่สามารถสร้างอาหารเองได้ ได้แก่ มนุษย์ สัตว์ แต่อาจมีบทบาทในฐานะผู้บริโภคอาหารจากสารประกอบที่พืชสร้างขึ้นและกินสัตว์ด้วยกันเองต่อไปเป็นทอดๆ

3) ผู้กำจัดของเสีย (Scavengers) เป็น Consumer ประเภทที่กินมูลสัตว์ หรือซากสัตว์ที่ตายแล้วและกำลังเน่าเปื่อยผุพังเป็นอาหาร ซึ่งไม่เหมือนกับ Predators หรือ Parasites ได้แก่ ค้างคาว และ แร้ง เป็นต้น

4) ผู้ย่อยสลาย (Decomposers) จะทำหน้าที่ย่อยสลายซากพืช ซากสัตว์ซึ่งเป็นสารอินทรีย์ ให้กลายเป็นสารอินทรีย์ต่าง ๆ ที่พืชสามารถดูดซึมได้ต่อไป พวกนี้ ได้แก่ ฟังไจ และแบคทีเรียบางชนิด

จะเห็นได้ว่าองค์ประกอบทั้งหลายในระบบนิเวศต่างก็มีหน้าที่ และกิจกรรมของตนเอง โดยเฉพาะ กิจกรรมทั้งหลายจะสัมพันธ์ซึ่งกันและกัน ในลักษณะไม่หยุดนิ่ง (Dynamic) มีการเคลื่อนที่ของสสาร และมีการไหลผ่านของพลังงานอยู่ตลอดเวลา ซึ่งชุมชนของสิ่งมีชีวิตในธรรมชาติ มักจะประกอบด้วยสิ่งต่าง ๆ หลายชนิด แต่ละชนิดอาจจะประกอบด้วยประชากรเป็นจำนวนมากหรือน้อยก็ได้ โดยชุมชนสิ่งมีชีวิตขนาดเล็ก จะมีความหลากหลายมากกว่าชุมชนของสิ่งมีชีวิตขนาดใหญ่ ความหลากหลายในชุมชนของสิ่งมีชีวิตนี้เองทำให้เกิดเป็นความหลากหลายในระบบนิเวศ ซึ่งในระบบนิเวศจะต้องมีการกระทำระหว่างกันของพลังงานและสสาร คือ มีการถ่ายเทพลังงาน ซึ่งเป็นการไหลทางเดียวกับการหมุนเวียนของสสาร การถ่ายเทของพลังงานจะทำได้โดยการเปลี่ยนเป็นพลังงานรูปอื่น ๆ เช่น พลังงานแสงเปลี่ยนเป็นพลังงานเคมี เก็บไว้ในรูปของอาหารหรือพลังงานอาจเปลี่ยนจากรูปเข้มข้นแล้วกระจายทั่วไป เช่น ความร้อนจากวัตถุกระจายไปสู่บรรยากาศ ซึ่งจะทำให้ความร้อนออกมาในระบบนิเวศ เป็นต้น แต่พลังงานไม่สามารถถูกทำลายหรือสร้างขึ้นมาใหม่ได้ การถ่ายเทของพลังงานจากพืชไปสู่สิ่งมีชีวิตอื่น เกิดจากการบริโภคกันเป็นทอด ๆ เหมือนลูกโซ่ที่เรียกว่า ห่วงโซ่อาหาร นอกจากนี้การศึกษาในระบบนิเวศต้องคำนึงถึงปัจจัยจำกัด ซึ่งเป็นเงื่อนไขในการดำรงชีพของสิ่งมีชีวิตนั้น ๆ ตลอดจนความคิดเรื่องประชากรและการแข่งขันระหว่างกลุ่ม (นาท ตัณฑวิรุพห์, 2528) ซึ่งในแต่ละระบบจะต้องมีขีดจำกัดของธรรมชาติอยู่ ถ้ามนุษย์ทำกิจกรรมใดเกินขอบเขตของธรรมชาติแล้ว ย่อมเกิดผลเสียต่อมนุษย์มากกว่าผลดี (มนัส สุวรรณ,

2549) ตัวอย่างเช่น การเปลี่ยนสภาพป่าให้เป็นพื้นที่เพาะปลูก เมื่อป่ามีลักษณะดินเหมาะแก่การเพาะปลูกถูกเปลี่ยนไปใช้ทำการเพาะปลูกจนหมดสิ้น หากจะยังเปลี่ยนสภาพป่าที่เหลืออยู่เพื่อการเพาะปลูกต่อไป ก็จะเป็นการสร้างความไม่สมดุลทางธรรมชาติ และยังเกิดผลเสียต่างๆ แก่มนุษย์ในไม่ช้า เช่น การพังทลายของดิน อากาศไม่บริสุทธิ์ ฝนไม่ตกต้องตามฤดูกาล นอกจากนั้น ในทางนิเวศวิทยาชี้ให้เห็นว่า ป่าไม้ช่วยให้ระดับน้ำฝนมีปริมาณสูงพอที่จะทำให้พืชต่าง ๆ อยู่ได้ การทำลายป่าไม้ไม่ได้มีผลแต่เพียงทำให้การระเหยของน้ำในดินเร็วขึ้นเท่านั้น แต่จะทำให้ปริมาณน้ำฝนที่ตกลงมาน้อยลง เพราะป่าไม้สามารถจะทำความชื้นหมุนเวียนกลับเข้าไปในบรรยากาศ

ดังนั้น พื้นที่ป่าไม้มีความสำคัญต่อการดำรงชีวิตของมนุษย์อย่างแยกกันไม่ออก เป็นที่ผลิตความจำเป็นขั้นพื้นฐานของการดำรงชีวิตของมนุษย์ได้แก่ อาหาร เครื่องนุ่งห่ม ที่อยู่อาศัย ยา รักษาโรค สามารถหาได้จากป่าไม้ทั้งสิ้น ความสำคัญของทรัพยากรป่าไม้จึงเป็นสิ่งจำเป็นต่อการพัฒนาและความอยู่รอดของประเทศชาติเราอย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้ จะเห็นได้จากการที่ป่าไม้เป็นแหล่งที่ให้พลังงาน คือ การใช้ไม้ในการหุงหาอาหารและให้ความอบอุ่น ไม้เป็นเชื้อเพลิงในโรงงานอุตสาหกรรมต่าง ๆ เป็นแหล่งวัตถุดิบสำหรับการก่อสร้างและอุตสาหกรรม เช่น การใช้ต้นไม้แปรรูปสำหรับใช้ในการก่อสร้างบ้านเรือน ทำเครื่องมือกลกรรม เครื่องเรือนและเครื่องมือในการประกอบอาชีพ เป็นแหล่งอาหารและสมุนไพร จะเห็นได้ว่าอาหารที่ใช้บริโภคอยู่เป็นประจำนั้น มีต้นกำเนิดมาจากป่าไม้ทั้งสิ้น เช่น น้ำดื่ม มีต้นกำเนิดมาจากแหล่งต้นน้ำในป่าไม้ พืช ผักต่าง ๆ เคยเป็นผักป่ามาก่อนที่มนุษย์จะนำมาปลูกในเมือง ป่าไม้ช่วยอนุรักษ์สิ่งแวดล้อม ข้อเท็จจริงก็คือ ต้นไม้ช่วยบดบังแสงอาทิตย์ จึงทำให้อากาศและอุณหภูมิได้ร่มไม้เย็นกว่าอากาศข้างนอก ถ้าหากเป็นบริเวณป่าไม้ซึ่งต้นไม้ใหญ่่น้อยรวมกันอยู่มาก ๆ อากาศเย็นในป่าจะมีมากขึ้นและความเย็นนั้นก็จะแผ่สูงขึ้นไปครอบคลุมบริเวณอากาศเหนือพื้นที่ป่าไม้นั้นด้วย ดังนั้นเมื่อมีเมฆลอยผ่านเหนือพื้นที่ป่าไม้ ความเย็นของอากาศบริเวณป่าก็จะทำให้เมฆฝนกลายเป็นหยดน้ำและเป็นฝนตกลงมา ป่าไม้เป็นแหล่งนันทนาการ องค์ประกอบของป่าไม้ประกอบด้วยต้นไม้ พืช ดิน หิน ภูเขา แม่น้ำ สัตว์ป่า แมลง เป็นต้น และมีความร่มเย็นเงียบสงบปราศจากเสียงรบกวน มีทิวทัศน์งดงาม รวมทั้งสิ่งแปลก ๆ ที่แตกต่างไปจากสิ่งที่ได้พบเห็นอย่างจำเจในชุมชนใหญ่ ๆ ป่าไม้จึงเหมาะสำหรับใช้เป็นที่พักผ่อนหย่อนใจหรือเป็นทรัพยากรในด้านนันทนาการ (อานวย คอวานิช, 2528) ป่าไม้เปรียบเสมือนโรงงานผลิตปัจจัยสี่และสิ่งสำคัญต่าง ๆ ต่อการดำรงชีวิตมนุษย์ การสูญเสียป่าไม้ของประเทศย่อมหมายถึงการสูญเสียแหล่งอาหารแหล่งรายได้ สิ่งทดลองทางวิทยาศาสตร์ การแพทย์ พันธุกรรมของสิ่งมีชีวิตอย่างมิอาจห้ามได้ (สุริยัน มูลสาร, 2534) เมื่อพิจารณาความสัมพันธ์ของคนกับป่าจะเห็นว่า คนไม่สามารถอยู่ได้ถ้าปราศจากป่า ถือว่าเป็นจริงและสอดคล้องกัน ในปัจจุบันนักวิชาการป่าไม้และนักอนุรักษ์ต่างก็ถือว่าประโยชน์ในทางอ้อมของป่าไม้มีความสำคัญมากที่สุดอย่างหนึ่งและอาจ

มีมากกว่าประโยชน์ที่ได้รับโดยตรงจากป่าไม้ เจ้าหน้าที่ภาครัฐจะเน้นมองเพียงด้านเดียว ส่วนชาวบ้านมีมุมมองหลายอย่างผสมกัน โดยจะถือเอาระบบนิเวศเป็นหลัก และยังมองสังคมในลักษณะของการอยู่ร่วมกันอย่างสันติสุข มีความเกื้อกูลกันระหว่างญาติพี่น้อง มีการจัดระบบเศรษฐกิจแบบบริโภคร่วมด้วยความจำเป็น เน้นการบริโภคให้เพียงพอในครอบครัวในชุมชนแทนการผลิตเพื่อจำหน่าย มองความสัมพันธ์กับสิ่งแวดล้อม มองปัจจัยการผลิตเพื่อตอบสนองชุมชน มองที่ดิน น้ำ ป่าไม้ มองป่าในแง่ที่เป็นป่าที่มีต้นไม้ขึ้นอยู่หนาแน่นไม่ใช่เป็นการรักษาที่ดินอย่างเดียว สังเกตได้ว่าหากเกิดไฟไหม้ก็จะกลัวกันและช่วยกันรักษาป่า คัดไฟป่า เพราะชาวบ้านมองป่าเพื่อรักษาดิน รักษาน้ำ มองน้ำ ดิน ป่า สัมพันธ์กัน ซึ่งถือเป็นจิตสำนึกจริง ๆ อันเป็นการแสดงออกถึงความสัมพันธ์ของวิถีชีวิตคนกับป่าได้อย่างชัดเจน (ปกรณ์ จริงสูงเนิน, 2538) จากแนวคิดดังกล่าวแล้วข้างต้นเห็นได้ว่าทรัพยากรธรรมชาติมีความสำคัญและมีคุณค่ายิ่งต่อมนุษย์ โดยเฉพาะอย่างยิ่งทรัพยากรป่าไม้และสัตว์ป่าซึ่งมีความสัมพันธ์และเกี่ยวข้องกับการคงอยู่หรือการเปลี่ยนแปลงของทรัพยากรธรรมชาติอื่น ๆ อาทิ อากาศ ดิน น้ำ แร่ธาตุและสัตว์ป่า สามารถส่งผลกระทบต่อ การดำรงชีพของมนุษย์ได้ ระบบนิเวศป่าจึงเป็นที่รวมของธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมที่เกี่ยวข้องกับสังคมทุกระดับชั้น

ดังนั้นหากจะต้องหาทางเลือกในการคุ้มครองระบบนิเวศป่าให้อยู่ได้ คนในสังคมซึ่งเป็นผู้ใช้ทรัพยากรต้องเป็นผู้ตัดสินใจ หากสังคมต้องการประโยชน์อย่างใดอย่างหนึ่งจากป่าก็ต้องจัดการให้ได้ผลผลิตอย่างนั้น เช่น ต้องการไม้ซุงก็ต้องจัดการป่าให้ไม้ยืนต้นที่มีค่าทางเศรษฐกิจได้มีโอกาสเจริญเติบโตมากกว่าพืชพรรณชนิดอื่นและตัดฟันออกมาใช้ประโยชน์ หากต้องการน้ำก็สร้างกลไกควบคุมการไหลของน้ำ ควบคุมป้องกันคุณภาพน้ำในลำธาร โดยออกกฎหมายควบคุมสิ่งเหล่านี้ หากต้องการสัตว์ก็ต้องเสริมสร้างแหล่งอาหาร น้ำและพันธุ์ไม้ที่สัตว์ต้องการเพื่อดึงดูดสัตว์ให้เข้ามาอยู่อาศัยและหากิน หากต้องการประโยชน์หลาย ๆ อย่าง เช่น น้ำใช้และทำการเกษตร ไม้ใช้สอย สัตว์ป่า แหล่งพักผ่อนหย่อนใจและสิ่งแวดล้อมที่ดี รวมทั้งเป็นที่อยู่ของมนุษย์โดยเฉพาะชนเผ่าที่อยู่มาาก่อนแล้ว ก็ต้องมีระบบการจัดการที่เหมาะสมที่ให้ความสำคัญทุกด้าน ซึ่งก็หมายถึงการจัดการป่าให้สอดคล้องกับวิถีชีวิตที่ดีของคนซึ่งรวมเรียกว่าวัฒนธรรม วิธีการคุ้มครองและจัดการระบบนิเวศป่าในรูปแบบใด ก็จะเสริมคุณค่าทางอนุรักษ์และสนับสนุนการพัฒนาอย่างยั่งยืนได้จริงอยู่ที่กฎหมายมีเจตนาที่จะรักษาป่า แต่กฎหมายที่ห้ามหรือตัดความสัมพันธ์ของคนกับป่าขัดกับความเป็นจริง และหลักวิชาการของความสัมพันธ์ระหว่างคนกับระบบนิเวศ ซึ่งคนและป่าต้องพึ่งพากัน จึงต้องเน้นให้คนใช้ประโยชน์จากป่าด้วยความเคารพและปกป้องคุ้มครองป่าเท่าเทียมกับชีวิตและทรัพย์สินของตัวเอง การกันเขตที่ดินป่าไม้ที่ไม่ใช่ป่าและชาวบ้านอยู่อาศัยทำกินอยู่แล้วไว้เป็นป่าเศรษฐกิจหรือป่าอนุรักษ์ในความควบคุมดูแลของรัฐ จึงเข้าข่ายเสียน้อยเสียมากเสียง่าย เป็นเหตุ

ให้เกิดเงื่อนไขที่ทำให้ป่าสมบูรณ์ดีกลายเป็นป่าเสื่อมสภาพ ดังที่เห็นกันอยู่มากมายในยุคที่มีการอนุญาตให้เอกชนเช่าป่าเสื่อมโทรมทำธุรกิจ โดยไม่พิจารณาถึงศักยภาพของชุมชน

สำหรับในประเทศไทยพบว่าประชาชนชาวไทยได้อาศัยทรัพยากรป่าไม้ในการดำรงชีพและการพัฒนาชีวิตความเป็นอยู่ให้มีคุณภาพชีวิตที่ดียิ่งขึ้นตลอดมา ทั้งที่อยู่อาศัย อาหาร เครื่องนุ่งห่ม ยารักษาโรค การประกอบอาชีพ ตลอดจนความสะดวกสบายต่าง ๆ ในการดำรงชีพซึ่งล้วนแล้วแต่ได้มาจากป่าไม้ทั้งสิ้น ประชาชนหรือชุมชนท้องถิ่นจึงควรร่วมมือร่วมใจกันคุ้มครองดูแลรักษาและใช้ประโยชน์จากทรัพยากรป่าไม้อย่างคุ้มค่า โดยให้มีการสูญเสียไปโดยเปล่าประโยชน์น้อยที่สุด เพื่อให้เกิดประโยชน์ต่อทุก ๆ คนมากที่สุด และใช้ได้เป็นเวลานานที่สุดตามหลักการอนุรักษ์นั่นเอง นอกจากนั้นการจัดการให้ทรัพยากรมีประสิทธิภาพต้องมีการกระจายอำนาจเพิ่มโอกาสและลดช่องว่างในการจัดการสิ่งแวดล้อมของท้องถิ่นด้วย การกระจายอำนาจในการบริหารมีหลากหลายวิธี แต่ในสังคมชนบทนั้น การเข้าถึงภาครัฐอย่างแท้จริงเป็นไปได้ด้วยความลำบาก ตัวกลางที่จะช่วยสื่อและนำข่าวสารให้ชาวบ้านได้อย่างรวดเร็วและมีประสิทธิภาพจะเป็นการกระจายอำนาจให้แก่องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น โดยการบริหารงานนี้จะถูกกำหนดไว้ในรัฐธรรมนูญ โดยเจตนาของการกระจายอำนาจเพื่อต้องการให้ท้องถิ่นมีอิสระในการดำเนินงานท้องถิ่นให้ประชาชนในท้องถิ่นได้รับบริการและมีคุณภาพชีวิตที่ดีขึ้น

2.2 แนวคิดการกระจายอำนาจและลดช่องว่างในการจัดการสิ่งแวดล้อมของท้องถิ่น

ในแนวคิดนี้สามารถนำมาปรับใช้กับการบริหารจัดการภายในหมู่บ้านได้อย่างดีเยี่ยม และการกระจายอำนาจในการจัดการสิ่งแวดล้อมจะสำเร็จได้ต้องอาศัยบทบาทของบุคลากรในท้องถิ่นในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมเป็นอย่างมาก สิทธิของชุมชนและการกระจายอำนาจ สิทธิชุมชน เป็นวิธีคิดที่มีพื้นฐานมาจากวัฒนธรรมความผูกพันทางสังคมทางศีลธรรมเป็นพื้นฐานที่ชุมชนใช้ในการกำหนดสิทธิประเพณีในการควบคุมจัดการและปกป้องดูแลทรัพยากรของตน เพื่อให้ชุมชนสามารถใช้ทรัพยากรของตนได้ยาวนาน เพราะหลักการสำคัญของการใช้ทรัพยากรคือสิทธิการใช้ และหลักการพื้นฐานของความเป็นมนุษย์คือสิทธิตามธรรมชาติที่มุ่งเน้นการยังชีพ หลักการต่าง ๆ ข้างต้นเป็นหัวใจสำคัญที่ทำให้เกิดความเป็นธรรมในสังคม เพราะช่วยให้ทุกคนในชุมชนมีสิทธิในการใช้ทรัพยากรร่วมกันอย่างเป็นธรรม ขณะเดียวกันก็รักษาความสมดุลของระบบนิเวศเอาไว้ เพราะการตัดสินใจใช้ทรัพยากรของชุมชนจะเชื่อมโยงระหว่างความมั่นคงทางสังคมของชุมชนในระบบนิเวศกับสถานะแวดล้อมอยู่เสมอจึงทำให้เกิดความเป็นธรรมต่อระบบนิเวศมากกว่าการใช้ทรัพยากรของบุคคลนอกระบบนิเวศ ที่มักจะไม่นำถึงผลกระทบต่อสิ่งแวดล้อม สิทธิชุมชน หมายถึง สิทธิร่วมเหนือทรัพย์สินของชุมชนให้ความสำคัญกับการใช้

ประโยชน์ส่วนตน แม้ว่าโดยทฤษฎีแล้วสมาชิกของชุมชนทุกคนจะมีสิทธิตามธรรมชาติในการใช้ทรัพยากรส่วนร่วม แต่ชุมชนก็สามารถใช้อำนาจออกกฎเกณฑ์โดยคำนึงถึงความเป็นธรรมทางสังคมและระบบการผลิตของชุมชนเป็นสำคัญ (สเนห์ จามริก และยศ สันตสมบัติ, 2538) ดังนั้นสิทธิชุมชนมุ่งเน้นถึงพันธะหน้าที่ความรับผิดชอบร่วมกันภายในชุมชนและระหว่างชุมชนที่เกี่ยวข้องในการดูแลรักษาทรัพยากรและธรรมชาติแวดล้อม โดยนัยนี้สิทธิชุมชนจึงเป็นเสมือนหนึ่งเครื่องมือหรือกลไกของความสมดุลต่อกระแสอำนาจและผลประโยชน์จึงเท่ากับเป็นหลักประกันการจัดการทรัพยากรอย่างยั่งยืนในที่สุด (วิวัฒน์ คติธรรมนิศย์, 2536)

รากฐานแนวความคิดเชิงกฎหมายเกี่ยวกับการจัดการทรัพยากรและระบบกรรมสิทธิ์เป็นแนวคิดของรัฐตะวันตกที่นำไปสู่ความขัดแย้งและการแย่งชิงทรัพยากรในลักษณะที่รุนแรงและซับซ้อนมาก จึงจำเป็นต้องปรับเปลี่ยนแนวคิดจากการที่ถือว่าทรัพยากรธรรมชาติทั้งหมดเป็นของรัฐและองค์กรของรัฐเท่านั้นที่มีสิทธิในการควบคุมและจัดการมาสู่แนวคิดที่มองว่าทรัพยากรธรรมชาติเป็นของปวงชน รัฐและชุมชนท้องถิ่นมีสิทธิและหน้าที่ร่วมกันในการอนุรักษ์และพัฒนาการใช้ประโยชน์อย่างยั่งยืนและเป็นธรรม ทั้งนี้สิทธิชุมชนท้องถิ่นจะต้องได้รับการสถาปนาส่งเสริมจากรัฐด้วยการกระจายอำนาจหน้าที่ การบริหารจัดการและความสามารถในการแสดงออกซึ่งสิทธิและเสียงตามกฎหมายชุมชนรวมถึงการยอมรับจารีต ประเพณี วัฒนธรรมองค์กรชุมชนในการจัดการดูแลทรัพยากรของชุมชนให้เหมาะสมกับท้องถิ่น ส่วนการกระจายอำนาจเป็นเรื่องที่ส่วนกลางได้แบ่งปันอำนาจโดยการโอนความรับผิดชอบให้ส่วนท้องถิ่นมีอำนาจในการจัดการทรัพยากรท้องถิ่นมีความเป็นอิสระในการดำเนินการตามที่ท้องถิ่นต้องการ เพราะชุมชนท้องถิ่นจะเข้าใจถึงสภาพปัญหาข้อเท็จจริงที่เกิดขึ้นในท้องถิ่นหรือความต้องการของท้องถิ่นที่ส่วนกลางไม่สามารถตอบสนองได้อย่างเต็มที่และทั่วถึง รวมถึงความแตกต่างในด้านพื้นที่วัฒนธรรม ที่ต้องมีการบริหารจัดการให้เหมาะสมสอดคล้องกับความต้องการของประชากรในท้องถิ่น การกระจายอำนาจมีลักษณะสำคัญ คือมีการแยกหน่วยงานออกไปเป็นองค์กรนิติบุคคล อีกระบบการบริหารส่วนกลาง เช่น องค์กรบริหารส่วนจังหวัด องค์กรบริหารส่วนตำบล มีการเลือกตั้งเจ้าหน้าที่ผู้ปฏิบัติงานขององค์กรนั้นเพื่อเปิดโอกาสให้ประชาชนในท้องถิ่นได้มีส่วนร่วมในการปกครองตนเองอย่างใกล้ชิดและมีอิสระในการดำเนินกิจการต่าง ๆ (มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมมาธิราช, 2539)

นอกจากนั้นแล้ว รัฐธรรมนูญใหม่ได้แสดงถึงเจตนารมณ์ในการกระจายอำนาจการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ และสิ่งแวดล้อมสู่ประชาชนและชุมชนไว้อย่างชัดเจน โดยได้บัญญัติถึงบทบาทของประชาชน ชุมชน และองค์กรเอกชนในรูปแบบต่าง ๆ ไว้ในมาตราต่าง ๆ พอจะสรุปได้ดังนี้

1) ด้านสิทธิและหน้าที่ของประชาชนและชุมชน บุคคลมีสิทธิที่จะมีส่วนร่วมกับรัฐและชุมชนในการบำรุงรักษาและการได้ประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติ และความหลากหลายทางธรรมชาติ รวมทั้งการมีส่วนร่วมในการคุ้มครอง ส่งเสริมและรักษาคุณภาพสิ่งแวดล้อม (มาตรา 56) สำหรับบุคคลซึ่งรวมกันเป็นชุมชนท้องถิ่นดั้งเดิมก็มีสิทธิดังกล่าวต่อทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมของชุมชนเช่นกัน รวมทั้งสิทธิอนุรักษ์และฟื้นฟูจารีต ประเพณี ศิลปะและวัฒนธรรม และภูมิปัญญาท้องถิ่น (มาตรา 46) นอกจากนี้ บุคคลยังมีสิทธิได้รับข้อมูล คำชี้แจงเหตุผลจากหน่วยงานของรัฐ และมีสิทธิเสนอความเห็นเกี่ยวกับโครงการหรือกิจกรรมใด ๆ ที่อาจมีผลกระทบต่อคุณภาพสิ่งแวดล้อม สุขภาพอนามัย คุณภาพชีวิต หรือส่วนได้สำคัญอื่นที่เกี่ยวกับชุมชนท้องถิ่นก่อนที่จะมีการอนุญาต หรือดำเนินการ (มาตรา 59) และมีสิทธิฟ้องหน่วยงานของรัฐ ทั้งส่วนกลางและส่วนท้องถิ่น หากไม่ปฏิบัติตามหน้าที่ในการคุ้มครองสิทธิในทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม

2) ด้านหน้าที่ของรัฐ สำหรับหน้าที่ของรัฐนั้น จะต้องส่งเสริมและสนับสนุนให้ประชาชนมีส่วนร่วมในการสงวน บำรุงรักษา และใช้ประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติและความหลากหลายทางชีวภาพอย่างสมดุล ตลอดจนควบคุมและกำจัดภาวะมลพิษที่มีผลต่อสุขภาพอนามัย สวัสดิภาพและคุณภาพชีวิตของประชาชน (มาตรา 79)

3) ด้านหน้าที่ขององค์กรท้องถิ่น องค์กรท้องถิ่นมีอำนาจหน้าที่ ในการส่งเสริมและรักษาทรัพยากรธรรมชาติและคุณภาพสิ่งแวดล้อมที่อยู่ในเขตพื้นที่ (มาตรา 290) เมื่อพิจารณาจากสาระของรัฐธรรมนูญฉบับใหม่ ประกอบกับแผนการจัดการทรัพยากรป่าไม้ภายใต้ นโยบายและแผนการส่งเสริมและรักษาคุณภาพสิ่งแวดล้อม พ.ศ. 2540-2559 ในส่วนของนโยบายและแนวทางดำเนินการจัดการทรัพยากรป่าไม้ จะพบว่าทุกหน่วยงานต่างก็ส่งเสริมแนวคิดที่ให้ "คนอยู่ร่วมกับป่า" ได้ ซึ่งหลายฝ่ายที่มีหน้าที่เกี่ยวข้องกับงานด้านป่าไม้ต่างก็ยอมรับว่าพระราชบัญญัติป่าชุมชนที่อยู่ระหว่างการแก้ไขนั้นเป็นความหวังและทางรอดของป่าไม้ประเทศไทย นอกจากแนวคิดเรื่อง "ป่าชุมชน" แล้ว นโยบายการปลูกป่าก็เป็นอีกแนวทางหนึ่งที่จะช่วยเพิ่มพื้นที่ป่าไม้ของประเทศไทยให้มีจำนวนเพิ่มมากขึ้น (ชัยรัตน์ วงศ์กิจรุ่งเรือง,วารสารสิ่งแวดล้อม)

ดังนั้น ในชุมชนท้องถิ่นที่มีทรัพยากรธรรมชาติและวัฒนธรรมที่สวยงามเป็นแหล่งท่องเที่ยว โดยตัวอย่างของชุมชนท้องถิ่นมีสิทธิมีอำนาจในการจัดการทรัพยากรให้เกิดความเป็นธรรมและเหมาะสมกับสภาพของท้องถิ่นด้วยกฎเกณฑ์หรือภูมิปัญญา ที่จะเป็นประโยชน์ต่อชุมชนในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ไม่ว่าจะเป็นด้านการจัดการทรัพยากรป่าไม้ สัตว์ป่าและการท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์อย่างมีประสิทธิภาพ นับว่ามีส่วนช่วยพัฒนาด้านการจัดการทรัพยากรป่าไม้และสิ่งแวดล้อมของภาครัฐ ได้อีกทางหนึ่ง ทั้งนี้เพราะบุคคลในท้องถิ่นจะเป็นผู้รู้

ปัญหาของตนเองดีที่สุด นโยบายพัฒนาสิ่งแวดล้อมในแผนพัฒนาฯ ฉบับที่ 7 จึงมีการกำหนดเป้าหมายสำคัญในการสนับสนุนองค์กรของรัฐและประชาชนในระดับท้องถิ่นให้เข้ามามีส่วนร่วมในการบริหารงาน บูรณะและจัดการทรัพยากรธรรมชาติและอนุรักษ์สิ่งแวดล้อม (มีชัย วรรณพันธ์, 2535) ซึ่งการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมในระดับท้องถิ่นจัดได้ว่าเป็นเป้าหมายหลักของการพัฒนาชนบท เพราะถ้าชนบทใดมีการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมที่ดีชนบทนั้นก็ถือว่าพัฒนาแล้ว และในการพัฒนาชนบทจะต้องให้ประชาชนในชนบทนั้น ๆ ได้มีส่วนร่วมด้วย (วิรัช วิรัชนิภาวรรณ, 2535) การมีส่วนร่วมของประชาชนเป็นความต้องการพื้นฐานและเป็นสิทธิมนุษยชนขั้นพื้นฐานที่จำเป็นสำหรับการพัฒนาชนบทตามโครงการต่าง ๆ ยิ่งไปกว่านั้น ยังเชื่อกันอีกว่า การมีส่วนร่วมของประชาชนยังก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงในสังคมที่รุนแรงอีกด้วย ต่อไปนี้จะกล่าวถึงบทบาทของบุคลากรกลุ่มต่างๆ ของท้องถิ่นในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม (จักรพันธ์ ปัญจะสุวรรณ, 2545) ได้แก่

1) กำนัน นับว่าเป็นทรัพยากรบุคคลที่สำคัญยิ่งในระดับท้องถิ่น เพราะกำนันมีหน้าที่ในการบำบัดทุกข์บำรุงสุขให้แก่ราษฎรโดยตรง พื้นที่ใดที่มีผู้นำที่ดีเป็นนักพัฒนาเข้ากับประชาชนในพื้นที่ได้ดี พื้นที่นั้นก็จะมีแต่ความสุขสงบร่มเย็น จนกลายเป็นพื้นที่พัฒนาตัวอย่างในที่สุด ตรงกันข้ามถ้าผู้นำในท้องถิ่นขาดความกระตือรือร้นในการพัฒนา มั่วสุมแต่อบายมุข ค้าไม้เถื่อน ค้าอาวุธสงคราม ค้ายาเสพติด มีสมุนคอยรับใช้ ถ้าเป็นอย่างนั้นก็คงจะไม่เจริญ ราษฎรคงอนตาไม่หลับ ถ้าราษฎรมีความศรัทธาในตัวของกำนัน มีความเคารพนับถือก็จะทำให้กำนันสามารถเข้าไปนั่งในใจของราษฎรทุกคน ในการประชุมต่าง ๆ เมื่อกำนันต้องการขอร้องให้ราษฎรทำอะไรก็ตาม ราษฎรก็จะให้ความร่วมมือ เช่น วันเฉลิมพระชนมพรรษาสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว วันเฉลิมพระชนมพรรษาสมเด็จพระนางเจ้าฯ พระบรมราชินีนาถ วันเข้าพรรษา วันต้นไม้แห่งชาติ เป็นต้น หน่วยราชการทั่วไปตลอดจนหน่วยงานเอกชนต่าง ๆ จะช่วยกันพัฒนา เช่น การขุดลอกคูคลอง การกำจัดผักตบชวา การทำส้วม การปลูกต้นไม้ ชาวบ้านจะให้ความร่วมมือเป็นอย่างดี

2) ผู้ใหญ่บ้าน จัดว่าเป็นคนสำคัญรองจากกำนัน เพราะผู้ใหญ่บ้านเป็นผู้นำหมู่บ้านซึ่งจัดว่าเป็นท้องถิ่นที่มีขนาดเล็กที่สุด บทบาทของผู้ใหญ่บ้านในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ตลอดจนลักษณะของผู้ใหญ่บ้านในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมจะเป็นเช่นเดียวกับกำนัน ในตำบลหนึ่งๆ จะประกอบไปด้วยหลายหมู่บ้านรวมกัน จะต้องมีการร่วมมือกันจำนวนเท่ากับจำนวนหมู่บ้าน สิ่งสำคัญคือผู้ใหญ่บ้านทุกหมู่บ้านในตำบลนั้น ๆ ควรจะมีความสามัคคีกัน ไม่อิจฉาอิจฉาริษยากัน ไม่ขัดขวางกันเอง ไม่แย่งกันทำงาน ไม่ชิงดีชิงเด่น จึงทำให้หมู่บ้านและตำบลนั้นมีความรุ่งเรืองซึ่งเป็นผลทำให้ประเทศชาติเจริญรุ่งเรืองตามไปด้วย

3) พระสงฆ์ จะเป็นผู้เรียบเรียงและขัดเกลาศีลธรรม ภายในวัดสามารถใช้เป็นที่พักปฏิบัติกิจกรรมในวันสำคัญต่าง ๆ เป็นสถานที่สงบรวมเย็นใจใช้เป็นที่พักต้นไม้ ทั้งไม้ดอก ไม้ผล บริเวณอาณาเขตของวัดจึงช่วยจัดการป่าไม้ได้ส่วนหนึ่ง อีกทั้งยังเป็นที่พักพิงของสัตว์ป่า เพราะแหล่งน้ำในบริเวณวัดจัดเป็นเขตอภัยทานเพื่อให้สัตว์น้ำพวกกุ้ง หอย ปู ปลาอาศัย สามารถช่วยอนุรักษ์ทรัพยากรสัตว์น้ำได้ พระสงฆ์นักพัฒนาจะมีการส่งเสริมให้ชาวบ้านอนุรักษ์ป่าไม้ ภายใต้ร่มเงาของศาสนา เช่น การบวชต้นไม้ใหญ่ เป็นการสร้างจิตสำนึกในการไม่อยากทำบาป บางวัดมีการจัดทำสุภายิตสอนใจคิดไว้ตามต้นไม้เรียกว่า ต้นไม้พูดได้

4) ทหาร สามารถช่วยพัฒนาจัดการทรัพยากรได้ ช่วยจัดการทรัพยากรทางประมง ปกป้องการทำลายป่า สร้างเสริมพัฒนาป่า ด้านทะเลชายฝั่ง ช่วยดูแลการลักลอบค้าปะการัง ทางอากาศช่วยสำรวจพื้นที่ป่า การลักลอบตัดไม้เถื่อน

5) ครู อาจารย์ นักเรียนนักศึกษา จะมีส่วนช่วยในการจัดการทรัพยากรป่าไม้ได้ อย่างดีมากเพราะครู เป็นผู้ที่มีอิทธิพลต่อจิตใจของนักเรียนนักศึกษาเป็นอย่างมาก การที่ครูจะวอนขอให้นักเรียนปฏิบัติงานใดๆ จะได้รับความร่วมมือจากนักเรียนเป็นอย่างดี ครูเป็นตัวช่วยในการสร้างจิตสำนึกในการหวงแหนทรัพยากรธรรมชาติได้ นอกจากนี้ครูในสังกัดสำนักงานคณะกรรมการ ประถมศึกษาแห่งชาติ (สพช.) ได้มีบทบาทในการเป็นสมาชิกองค์กรท้องถิ่นต่าง ๆ เช่น คณะกรรมการพัฒนาหมู่บ้าน (กพม.) คณะกรรมการพัฒนาตำบล (กพต.) คณะกรรมการสภาตำบล (กสต.) ผู้นำอาสาพัฒนาชุมชน (อช.) โดยเฉพาะกรรมการสภาตำบล ตามคำสั่งกระทรวงมหาดไทยที่ 222/2499 และคำสั่งกระทรวงมหาดไทยที่ 275/2509 ก็ได้มีการระบุให้ครูประจำตำบล ซึ่งได้แก่ ครู สังกัดสำนักงานและคณะกรรมการสภาเทศบาลตำบล (มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมมาธิราช, 2531)

6) ชาวบ้าน เป็นสมาชิกของชุมชนทุกประเภท ถ้าไม่มีชาวบ้าน (คน) อาศัยอยู่ในบริเวณนั้น ๆ ก็จะไม่เรียกว่าเป็นชุมชน แต่เพราะมีชาวบ้านอาศัยอยู่ทั่วไปตั้งแต่ชุมชนขนาดเล็ก จนกระทั่งใหญ่ขึ้นเรื่อย ๆ ซึ่งเรียกชุมชนเหล่านี้เป็นหมู่บ้าน อำเภอ จังหวัด ชาวบ้านส่วนในระดับท้องถิ่นนั้นจะหมายถึงหมู่บ้านและตำบลเท่านั้น ชาวบ้านเป็นทรัพยากรมนุษย์ในชุมชน เป็นทั้ง ผู้บริโภคทรัพยากรธรรมชาติและเป็นผู้อนุรักษ์ทรัพยากร เป็นทั้งผู้จัดสิ่งแวดล้อมในชุมชนใหญ่ และเป็นทั้งผู้ทำลายสิ่งแวดล้อมในชุมชนให้เสื่อมโทรม

ฉะนั้น จะทำอย่างไรจึงจะให้ชาวบ้านเป็นผู้อนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติให้คงอยู่หรือให้มีเพิ่มขึ้นและทำอย่างไรจึงจะให้ชาวบ้านจัดสิ่งแวดล้อมในชุมชนให้น่าอยู่เพราะคงจะไม่ใชหน้าที่ของรัฐบาลที่จะจัดการเรื่องนี้ได้นอกจากชาวบ้าน และชาวบ้านจะมีจิตสำนึกด้วยตนเองเพราะไม่มีใครมาจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมให้ชาวบ้านได้ดีกว่าการจัดการด้วยตนเองหรือตัวชาวบ้านเอง เพราะชาวบ้านเป็นผู้อยู่อาศัยในท้องถิ่นนั้นตั้งแต่เกิดจนตาย เมื่อทรัพยากรธรรมชาติที่ชาวบ้านใช้อยู่

ในชีวิตประจำวันกำลังจะหมดไป หรือบางอย่างหมดไปแล้วชาวบ้านจะอย่างไร ไม่ใช่คอยแต่จะให้ทางการมาช่วยเหลือปิดเป่าความทุกข์ความเดือดร้อนให้แต่ชาวบ้านจะต้องปิดเป่าความทุกข์ความเดือดร้อนนั้นด้วยตนเอง ชาวบ้านจะมีทุกสิ่งทุกอย่างในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม เช่น การปลูกต้นไม้ไม่จำเป็นต้องใช้หลักวิชาการอะไรมากมาย การขุดลอกคูคลองเป็นการจัดการทรัพยากรแหล่งน้ำไม่จำเป็นต้องใช้หลักวิชาการอะไรชาวบ้านก็สามารถทำได้ ดังนั้นในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมโดยทั่วไปแล้วจะมีการร่วมมือกันตั้งแต่สองฝ่ายขึ้นไปไม่ได้จัดการโดยฝ่ายใดฝ่ายหนึ่งเพียงฝ่ายเดียว เช่น การปลูกป่าเฉลิมพระเกียรติ ไม่ได้มีแต่ทหารชาวบ้าน หรือพระสงฆ์เพียงฝ่ายเดียว แต่จะเป็นการร่วมมือกันหลาย ๆ ฝ่ายเมื่อมีส่วนร่วมกันหลายด้านในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติก็จะสามารถบรรลุผลไปได้อย่างมีประสิทธิภาพและมีประสิทธิผล

2.3 แนวคิดการมีส่วนร่วมของประชาชน

การมีส่วนร่วมของประชาชนมีความหมายรวมถึงตั้งแต่การมีส่วนร่วมในการรับรู้ข้อมูลข่าวสาร รายละเอียดการดำเนินโครงการที่อาจมีผลทั้งทางบวกและลบต่อคนหรือชุมชน รวมถึงการมีส่วนร่วมในการให้ข้อมูลข่าวสารที่เกี่ยวข้อง มีส่วนร่วมในการพิจารณาถึงรายละเอียดผลดีผลเสียจากการดำเนินโครงการและมีส่วนร่วมในการร่วมตัดสินใจ การมีส่วนร่วมในการดำเนินการตลอดจนมีส่วนร่วมในการติดตามตรวจสอบ ป้องกันแก้ไขปัญหาที่อาจเกิดขึ้นจากการดำเนินโครงการจึงอาจกล่าวได้ว่าการมีส่วนร่วมของประชาชนเกิดขึ้นได้ในขั้นตอนที่ริเริ่มจะดำเนินโครงการขั้นตอนการศึกษาความเหมาะสมของการดำเนินโครงการ การศึกษาผลกระทบสิ่งแวดล้อม การตีค่าผลกระทบสิ่งแวดล้อมในเชิงเศรษฐศาสตร์ การกำหนดมาตรการป้องกันแก้ไขผลกระทบจากการดำเนินโครงการ และการมีส่วนร่วมในการติดตามตรวจสอบผลกระทบที่อาจเกิดขึ้นจากการดำเนินโครงการ

แนวคิดการมีส่วนร่วมของประชาชนเป็นตัวช่วยหลักที่จะช่วยในการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติจากทุกท้องที่และทุกระดับ ไพรัตน์ เจริญมิตร (2526) ให้ความหมายของการมีส่วนร่วมไว้ว่า เป็นกระบวนการที่รัฐบาลทำการส่งเสริมชักนำและสร้างโอกาสให้ประชาชนทั้งส่วนบุคคล กลุ่มชน ชุมชน สมาคม มูลนิธิ และองค์กรอาสาสมัคร เข้ามามีบทบาทในการดำเนินงานในเรื่องใดเรื่องหนึ่งหรือหลาย ๆ เรื่องแล้วแต่กรณี ในขณะที่ ทวีทอง หงส์วิวัฒน์ (2527) ได้ให้ความหมายของ การมีส่วนร่วมว่าเป็นการเปิดโอกาสให้ประชาชนได้มีส่วนร่วมในการคิดริเริ่มการพิจารณาตัดสินใจร่วมปฏิบัติและร่วมรับผิดชอบในเรื่องต่าง ๆ อันที่จะมีผลกระทบถึงตน ในประเด็นเดียวกัน นิพนธ์เวช สืบแสง (2539) ได้ให้ความหมายของการมีส่วนร่วม คือการกระตุ้นให้

ประชาชนตระหนักถึงสถานการณ์ของเขาว่า เขาควรกระทำอย่างไรบ้าง เพื่อก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงภายใต้การกำหนดและการดำเนินการของประชาชนเอง ดังที่กล่าวว่าการมีส่วนร่วมที่แท้จริงไม่หมายความว่าเพียงการดึงประชาชนเข้ามาร่วม โครงการที่รัฐเป็นผู้กำหนด “รูปแบบเป้าหมายของงาน” และ “กำหนดให้มีการเข้าร่วมงาน” แต่จะต้องเป็นการมีส่วนร่วมอย่างมีสำนึกรับผิดชอบ และมีบทบาทอย่างเต็มที่ ตั้งแต่คิดค้นปัญหา วางแผนปฏิบัติงาน ดูแลกำกับ ตลอดจนประเมินผลติดตามงาน ดังนั้นการมีส่วนร่วมที่แท้จริงจึงหมายความว่าความถึงการมอบอธิปไตยขั้นพื้นฐานคืนสู่ปวงประชาชน การพยายามจัดตั้งและพัฒนาองค์กรภาคประชาชนให้เข้มแข็งบนพื้นฐานของตนเองเป็นสิ่งสำคัญ (สิทธิชัย เสรีสงแสง, 2535) และการมีส่วนร่วมของประชาชนถือว่าการที่บุคคลกระทำการในเรื่องหนึ่งเรื่องใด หรือประเด็นที่บุคคลนั้นสนใจ ไม่ว่าเขาจะได้ปฏิบัติอย่างจริงจังหรือไม่ก็ตาม ไม่จำเป็นที่บุคคลนั้นจะต้องเข้าไปเกี่ยวข้องกับกิจกรรมนั้น โดยตรง แต่ต้องมีทัศนคติ ความคิดเห็น ความสนใจ ห่วงใยก็เพียงพอแล้ว (ปิยะนุช เงินคล้าย และคณะ, 2540) การกระทำของบุคคลนั้นและการปฏิบัติในกระบวนการต่าง ๆ จะต้องมีการพัฒนาขีดความสามารถของตนเองอย่างต่อเนื่อง เพื่อเข้ามามีบทบาทในการวางแผนจัดการ ดำเนินงาน ควบคุมกำกับ ติดตามผลและรับผลประโยชน์ในการดำเนินกิจกรรมที่เป็นประโยชน์ต่อการดำรงชีพในสังคมหรือชุมชนนั้นอย่างมีศักดิ์ศรี การมีส่วนร่วมนั้นประชาชนจะได้รับการพัฒนาการรับรู้สติปัญญาอันจะนำไปสู่การตัดสินใจดำเนินการด้วยตนเองด้วย (สันสนีย์ นิจนานิช, 2542) โดยการตัดสินใจนั้นมีหลายขั้นตอน เช่น 1) การวิจัย 2) การวางแผน 3) การดำเนินการและการจัดการ 4) การติดตามและประเมินผล 5) การกระจายผลประโยชน์อย่างเป็นธรรม เพื่อให้บรรลุตามเป้าหมายของกลุ่มนั้นเกิดขึ้นมาอีกระดับหนึ่งคือการเริ่มรวมตัวเป็นกลุ่มเพื่อทำงานร่วมกัน การมีส่วนร่วมในระดับสูงสุดนั้นคือการที่ประชาชนตระหนักชัดว่าเขาต้องเป็นผู้ควบคุมสถานการณ์ที่มีผลกระทบต่อชีวิตความเป็นอยู่ของเขาได้ (พัชนี นาดประชา, 2534) การมีส่วนร่วมถือว่าเป็นหลักการและกุศโลบายที่สำคัญอย่างหนึ่งที่จะทำให้โครงการนั้น ๆ ประสบผลสำเร็จได้ง่าย การเปิดโอกาสให้ประชาชนได้มีส่วนร่วมมิใช่เพียงเพื่อลดกระแสการต่อต้านหรือการคัดค้านการดำเนินการของแต่ละโครงการเท่านั้นแต่มีผลพลอยได้ตามมาคือ การร่วมแรงร่วมใจ ร่วมความคิดและอาจรวมไปถึงทุนทรัพย์สำหรับโครงการพัฒนานั้นด้วย ที่สำคัญอีกประการหนึ่งนอกเหนือไปจากที่กล่าวแล้วคือ การให้ประชาชนเข้ามามีส่วนร่วมหรือบทบาทยังเท่ากับเป็นการให้เกียรติกันในฐานะของผู้มีส่วนได้ส่วนเสีย (Stakeholders) หรือในฐานะที่เขาเป็นเจ้าของทรัพยากรและถือว่าเป็นกุศโลบายของผู้บริหาร โครงการที่จะทำการพัฒนาประสบผลได้ง่ายขึ้น (มนัส สุวรรณ, 2549)

การมีส่วนร่วมของประชาชนในฐานะที่เป็นกระบวนการในการพัฒนานั้นจะต้องเป็นการเข้าร่วมอย่างกระตือรือร้นและมีพลังของประชาชนในด้านต่าง ๆ ได้แก่ 1) กระบวนการตัดสินใจเพื่อกำหนดเป้าหมายของสังคมและการจัดสรรทรัพยากรเพื่อให้บรรลุเป้าหมายนั้น 2) ในการปฏิบัติตามแผนการหรือโครงการต่าง ๆ โดยความสมัครใจ (เจมส์ค็อกซ์ ปิ่นทอง, 2527) และขั้นตอนการมีส่วนร่วมของประชาชนไว้ 4 ขั้นตอน คือ การมีส่วนร่วมในการค้นหาปัญหาและสาเหตุของปัญหา การมีส่วนร่วมในการวางแผนดำเนินการ การมีส่วนร่วมในการลงทุนและปฏิบัติงาน และการมีส่วนร่วมในการติดตามและประเมินผล ซึ่งต้องเป็นไปตามหลักวิชาการ ในบางครั้งการมีส่วนร่วมในการบริหารจัดการสาธารณะของภาครัฐเพื่อให้เกิดประสิทธิภาพและเกิดประโยชน์ต่อส่วนรวมมากที่สุดสามารถกระทำได้ 5 รูปแบบ คือ การรับรู้ข่าวสาร การปรึกษาหารือ การประชุมรับฟังความคิดเห็น และการร่วมมือในการตัดสินใจ (มนัส สุวรรณ, 2549)

จากความหมายที่หลากหลายดังกล่าวแล้วข้างต้นเห็นได้ว่า การมีส่วนร่วมนั้น หมายถึงกระบวนการทางสังคมที่คนในชุมชนท้องถิ่นได้เข้ามามีส่วนร่วมในกิจกรรมที่เป็นประโยชน์ต่อการดำรงชีพในสังคมหรือชุมชนอย่างมีศักดิ์ศรี มีสำนักวิจัยและมิตบพาทเต็มที่อยู่อย่างใดก็ตามการจัดการทรัพยากรป่าไม้ที่ผ่านมาในอดีตถือว่า มีการวางแผนการจัดการจากรัฐบาล โดยเป็นแบบบนลงล่าง (Top-Down) และพบว่าที่ผ่านมาได้ประสบกับปัญหาการเสื่อมโทรมของทรัพยากรป่าไม้ เกิดปัญหาความขัดแย้งกับชุมชนที่อาศัยอยู่ในพื้นที่ ซึ่งมีสาเหตุมาจากการที่รัฐอาศัยความชอบธรรมทางกฎหมายเข้าควบคุมและจัดการทรัพยากรธรรมชาติ โดยขาดการมีส่วนร่วมของชุมชนท้องถิ่น

ฉลาดชาย รมิตานนท์ อ่างในสมศักดิ์ กองอินทร์ (2540) กล่าวว่า คนส่วนใหญ่ควรเป็นผู้ใช้อำนาจในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมเพื่อประโยชน์ของส่วนรวม ซึ่งแบ่งได้เป็น 3 ขั้นตอน คือ

1) ชั้นหลักการ โดยหลักการจะต้องยอมรับว่า ทรัพยากรเป็นของประชาชน รัฐเป็นเพียงผู้ดูแลรักษาไว้ในนามของประชาชนเท่านั้น สอดคล้องกับรัฐธรรมนูญที่ระบุว่าประชาชนคนไทยเป็นเจ้าของประเทศ เพราะฉะนั้นทรัพยากร น้ำ ป่า ฯลฯ เป็นของประชาชนคนไทยนั่นเอง

2) ชั้นวิธีการ เมื่อหลักการประชาธิปไตยถือว่า ประชาชนเป็นเจ้าของประเทศ เป็นเจ้าของทรัพยากรธรรมชาติ วิธีการคือให้ประชาชนเข้ามามีส่วนร่วมในการจัดการทรัพยากรให้มีประสิทธิภาพสูงสุดและเป็นธรรมที่สุดในรูปของการกระจายอำนาจ เช่น การจัดการป่าชุมชน การจัดการน้ำโดยชุมชน เป็นต้น

3) **ขั้นผลที่ได้** การจัดการทรัพยากรในระบอบประชาธิปไตย มีวัตถุประสงค์สูงสุดคือ ความเป็นธรรม การจัดการทรัพยากรเพื่อประโยชน์ของคนส่วนใหญ่ แต่จะต้องไม่ทำลายหรือละเมิดสิทธิของคนส่วนน้อย

จะเห็นได้ว่าการมีส่วนร่วมนั้น ได้ถูกตีความไปในความหมายต่างกันขึ้นอยู่กับสภาพความคิดความเชื่อของแต่ละบุคคล กาลเวลาและยุคสมัย นำไปสู่ข้อสรุปเกี่ยวกับยุทธศาสตร์การมีส่วนร่วมขององค์กรท้องถิ่นที่เป็นทางเลือกของการพัฒนา

ตามแนวความคิดของ อนุรักษ์ ปัญญาวัฒน์ (2542) ที่กล่าวถึงการพัฒนาพื้นฐานสำคัญ 3 ประการ คือ 1) กลไกการพัฒนาเคลื่อนย้ายจากรัฐสู่ประชาชน โดยองค์กรท้องถิ่นที่มีบทบาทหลักในการพัฒนา 2) เป้าหมายการพัฒนาคือการพัฒนาขีดความสามารถเพื่อพึ่งพาและพัฒนาตนเอง ไม่ใช่พึ่งพารัฐหรือองค์กรพัฒนาจากภายนอก 3) กระบวนการพัฒนายึดหลักจากล่างสู่บนมากกว่าบนลงล่าง และเพื่อให้เกิดการมีส่วนร่วมขององค์กรท้องถิ่นในการพัฒนาอย่างมีประสิทธิภาพ ซึ่งจะต้องยึดแนวทางปฏิบัติ กระทำได้ดังนี้

1) ต้องถือว่าองค์กรท้องถิ่นเป็นตัวหลักในการแก้ปัญหาด้วยการพึ่งตนเอง องค์กรจากส่วนกลางเป็นเพียงตัวกระตุ้น ตัวเสริมหรือสนับสนุนเท่านั้น

2) กิจกรรมการพัฒนาจะต้องเริ่มจากพื้นฐานขององค์กรท้องถิ่น กล่าวคือ คำนึงถึงชีวิตที่ดำรงอยู่ในชุมชนทั้งในอดีตและปัจจุบัน พึงตระหนักว่าการพยายามทำกิจกรรมการพัฒนาซึ่งกำหนดตามกรอบความคิดจากองค์กรภายนอกชุมชน นอกจากจะไม่นำไปสู่การมีส่วนร่วมอย่างแท้จริงแล้วยังเป็นการทำลายศักยภาพในการแก้ปัญหของชุมชน สร้างลักษณะขาดความมั่นใจในตนเอง และเป็นการพึ่งพาลังภายนอกชุมชนตลอดเวลา

3) การมีส่วนร่วมขององค์กรในท้องถิ่นน่าจะครอบคลุมถึงการกระจายและการสื่อสารข้อมูล เพื่อพัฒนาขีดความรู้และเพิ่มขีดความสามารถในการแก้ปัญหของชุมชนในท้องถิ่น อีกด้วย

การจัดการทรัพยากรธรรมชาติ และสิ่งแวดล้อมเป็นเรื่องสำคัญประการหนึ่งของการกระจายอำนาจให้กับการปกครองท้องถิ่น เนื่องจากการกระจายอำนาจให้กับชุมชนมีสิทธิที่จะดูแลรักษาจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมของท้องถิ่น (สมคิด เลิศไพฑูรย์, 2542) โดยทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมที่ชุมชนมีสิทธิในการดูแล ได้แก่

1) การดูแลจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมใกล้ตัว ซึ่งเป็นทรัพยากรที่มีขนาดเพียงพอกับกำลังดูแลและมีความผูกพันอยู่กับชุมชน ควรที่จะมอบให้ชุมชนเป็นผู้ดูแล

รักษาภายใต้กรอบเกณฑ์และการกำกับดูแลอยู่ห่าง ๆ ของรัฐ เช่น กรณีป่าต้นน้ำใกล้บ้านทุ่งหญ้าเลี้ยงสัตว์ แหล่งประมงชายฝั่งที่ทำมาหากินกันมานาน รวมไปถึงแหล่งน้ำในท้องถิ่นด้วย

2) การดูแลจัดการทรัพยากรส่วนรวม เช่น ต้นน้ำลำธารของกลุ่มน้ำนั้น แม้จะยังต้องอาศัยอำเภอและกลไกของรัฐจัดการดูแลแบ่งปันเป็นส่วนรวมก็ตาม แต่ก็ควรให้ชุมชนมีสิทธิมีส่วนร่วมในกระบวนการนี้ด้วย หากเปิดให้ประชาชนได้มีส่วนร่วมผ่านองค์กรชุมชนของตนทั้งโดยมาตรการได้ส่วน การรับฟังความเห็นของประชาชนก่อนตัดสินใจดำเนินการใด ๆ ไปจนถึงการให้มีตัวแทนร่วมอยู่ในองค์กร ก็จะเป็นผลต่อการพัฒนาระบบประชาธิปไตยไปด้วย เพราะประชาชนมีโอกาสที่จะติดตามตรวจสอบการพัฒนาที่ส่งผลต่อวิถีชีวิตของตนและสามารถเข้าร่วมกับกระบวนการทางการเมืองได้อย่างมีประสิทธิภาพ

3) องค์กรชุมชน นอกจากมีหน้าที่ให้บริการสาธารณะแล้ว งานขององค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นที่ควรจะมีมากขึ้น คือ การเป็นตัวแทนชุมชนในด้านทรัพยากรชุมชนและสิ่งแวดล้อม โดยดูแลส่วนที่ยังคงเป็นอำนาจหน้าที่ของรัฐ ซึ่งอาจมีการกำหนดเป็นระเบียบปฏิบัติ มีการจัดประชุมรับฟังความคิดเห็นของประชาชนทุกครั้งที่มีการตัดสินใจในเรื่องที่เกี่ยวข้องกับการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมของชุมชน มิฉะนั้นองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นนั้นไม่อาจกล่าวอ้างใช้สิทธิของชุมชนได้ เมื่อกำหนดไว้เช่นนี้แล้วประชาชนทั้งที่เป็นรายบุคคลและเป็นกลุ่มแบบไม่เป็นทางการย่อมมีโอกาสที่จะตรวจสอบ ทักท้วงหรือท้วงติง ปกป้องการใช้สิทธิโดยอำเภอใจของตัวแทนของตนได้ในที่สุด (แก้วสรร อติโพธิ์ อ้างใน สมคิด เลิศไพฑูรย์, 2542) จะเห็นได้ว่าการมีส่วนร่วมนำไปสู่การพัฒนาสังคมให้มีประสิทธิภาพได้

2.4 แนวคิดป่าไม้กับการพัฒนาสังคม

การพัฒนาสังคมโดยทั่วไปแล้วนั้น จะเป็นการช่วยให้ประชากรในสังคมนั้น ๆ มีความเป็นอยู่ที่ดีขึ้น มีรายได้สูงขึ้น มีสุขภาพอนามัยที่ดีขึ้น มีความรู้สูงขึ้น และยอมรับกฎข้อบังคับกับระเบียบแบบแผนซึ่งสังคมหรือคนกลุ่มใหญ่ได้ตราขึ้นไว้ การพัฒนาสังคมที่ว่านี้รวมไปถึงวิชาการต่าง ๆ หลายแขนงหลายสาขาวิชา ในด้านป่าไม้เราอาจจะใช้งานด้านป่าไม้เป็นแกนกลางในการช่วยพัฒนาสังคมตามชนบทต่าง ๆ ได้ เพราะประชาชนในชนบทมีส่วนที่เกี่ยวข้องกับป่าไม้ในการดำรงชีวิต อย่างไรก็ตามการใช้ป่าไม้และพื้นที่ป่าไม้ในการดำรงชีวิต โดยปราศจากแบบแผนและกฎเกณฑ์ ก็ย่อมก่อให้เกิดการเสียดุลของธรรมชาติ และสิ่งแวดล้อมที่ป่าไม้ได้สร้างไว้ให้อำนวยประโยชน์แก่มวลมนุษย์ ดังนั้นการใช้งานด้านป่าไม้เป็นแกนกลางเพื่อพัฒนาสังคม จึงต้องพิจารณาถึงการสร้างเสริมทรัพยากรธรรมชาติในด้านป่าไม้ให้กลับมาสู่สภาพเดิมให้มากที่สุด และในขณะเดียวกันก็ให้ป่าไม้เป็นแหล่งที่ประชาชนได้มีโอกาสได้ใช้สอยและเป็นแหล่งที่ก่อให้เกิด

อาชีพ โดยวิธีพบกันครึ่งทางประชาชนได้ใช้ป่าไม้นั้นเป็นแหล่งรายได้มาจนเจือเลี้ยงครอบครัวอันเป็นเรื่องที่นักวิชาการหลายแขนงจะต้องร่วมกันสร้างสรรค์และดำเนินการหาวิธีปฏิบัติขึ้นมาเพื่อให้เกิดความสำเร็จ (ธวัชชัย สันติสุข, 2528) การใช้วิธีเกษตรกรรมเป็นฐาน เป็นวิธีที่เหมาะสมที่จะใช้ในประเทศที่เนื้อที่ป่าไม้ถูกทำลาย ราษฎรมีอาชีพในทางการเกษตรเป็นส่วนใหญ่และไม่มีโรงงานอุตสาหกรรมป่าไม้ขนาดใหญ่ ในประเทศไทยเราราษฎรในประเทศขาดความรู้ในด้านการเกษตรแผนใหม่และต้องการพื้นที่ดินเพื่อการเกษตรมากขึ้นเพื่อเพิ่มผลผลิตทางการเกษตรให้สูงขึ้นกว่าเดิมจะได้มีรายได้เพื่อเลี้ยงครอบครัวที่เพิ่มปริมาณมากขึ้นและเพื่อให้สามารถดำรงชีวิตอยู่ได้ในสถานการณ์ปัจจุบัน ในขณะเดียวกันหน่วยงานและเจ้าหน้าที่ผู้รับผิดชอบก็ต้องการสงวนเนื้อที่ป่าไม้ไว้และต้องการเสริมสร้างป่าขึ้นใหม่เพื่อทดแทนพื้นที่ป่าที่ถูกทำลายไป ระบบการที่นำมาใช้เป็นแนวทางสำหรับรอมชอมระหว่างราษฎรซึ่งต้องบุกรุกพื้นที่ป่าไม้เพื่อการเกษตรและเจ้าหน้าที่ที่เกี่ยวข้องต้องหยุดยั้งการทำลายป่า และต้องการสร้างเนื้อที่ป่าไม้ให้มากขึ้นเพื่อรักษาสภาพสิ่งแวดล้อมให้เกิดสมดุลทางธรรมชาติ คือ ระบบวนเกษตร หรือ Agro-forestry ซึ่งเป็นระบบที่เดินสายกลาง ใช้วิธีรอมชอม เดินทางมาพบกันครึ่งทางระหว่างเกษตรกรผู้ที่ต้องการใช้ที่ดินเพื่อการเกษตร กับเจ้าหน้าที่ผู้ต้องการรักษาป่าไม้ไว้ วิธีที่ยอมให้ราษฎรปลูกพืชผลทางการเกษตร เลี้ยงสัตว์ เลี้ยงปลา ในระหว่างช่องว่างของต้นไม้ป่าที่ปลูก โดยใช้วิชาการวนศาสตร์และเกษตรเข้าช่วย ซึ่งมีวิธีการที่จะเข้ามาหลายวิธีการ ระบบวนเกษตรจะทำให้ราษฎรมีอาชีพเกษตรมีที่ดินทำกินจนพอเพียงช่วยบรรเทาการแบ่งแยกที่ดินออกเป็นสวน ๆ ย่อย ๆ ตามวิธีการแบ่งสรรตามมรดก ซึ่งจะทำให้เกษตรมีที่ดินทำกินน้อยลงและได้ผลผลิตต่ำลง วิธีดำเนินการตามระบบวนเกษตรในพื้นที่ป่าไม้โดยทั่ว ๆ ไปนั้น จะไม่มีการให้กรรมสิทธิ์ที่ดินแต่จะให้สิทธิทำกินและอนุญาตให้สิทธิทำกินนี้ตกทอดไปสู่ทายาทได้ในลักษณะของที่ดินผืนใหญ่ในเนื้อที่เท่าเดิม (ธวัชชัย สันติสุข, 2528) ในส่วนของระบบหมู่บ้านป่าไม้และการจัดการที่ทำกินในการบริหารงานที่เป็นการรวมเอาเกษตรกรที่สนใจมาร่วมโครงการในการบริหารพัฒนาขึ้นพื้นฐาน เช่น น้ำ ไฟฟ้า ถนน โรงเรียน และถ้าเป็นหมู่บ้านป่าไม้ราษฎรจะมีอาชีพส่วนใหญ่เกี่ยวข้องกับป่าไม้ เช่น มีอาชีพปลูกป่า ปลูกพืชไร่ ดังนั้นหมู่บ้านที่เกิดขึ้นกลางป่าแต่ไม่มีอาชีพเกี่ยวข้องกับป่าไม้ จึงไม่เรียกว่าเป็นหมู่บ้านป่าไม้

เบื้องต้นหมู่บ้านป่าไม้มี สองกรณีคือ แบบบ้านติดที่ดิน มีความสะดวกคือได้อยู่ใกล้ที่ทำกินของตน ไม่เสียเวลาในการไปทำไร่ ข้อเสียคือ บ้านจะมีลักษณะใกล้เคียงกับบ้านที่ติดความปลอดภัย ทางคดต้องใช้เงินทุนในการพัฒนาสาธารณูปโภคขั้นพื้นฐานสูง และบ้านกับที่ดินแยกกัน เป็นแบบบ้านที่มีการจัดสรรที่ให้ที่พักอาศัยให้อยู่รวมกันทำให้สะดวกต่อการวางผังหมู่บ้านสำหรับประเภทที่ต้องมีการเคลื่อนย้ายที่ทำกินทุก ๆ ปี เช่นในกรณีปลูกป่าตามพื้นที่เกษตรหมุนเวียนแล้วให้ราษฎรปลูกพืชเลี้ยงสัตว์ในสวนป่าที่ปลูกนั้น ระบบนี้มีข้อเสียที่ว่าเกษตรกรจะต้อง

เดินทางไปยังพื้นที่ทำกินที่ไกลขึ้น ทำให้มีเวลาทำไร่ไถน้อยลง ซึ่งอาจแก้ไขได้โดยจัดพาหนะรับส่ง เกษตรไปกลับ (เต็ม สมิตนันท์, 2528) การจัดการที่ทำกินให้แก่ราษฎรที่บุกรุกพื้นที่ป่าสงวนหรือ เรียกว่า ระบบ ส.ท.ก. (สิทธิทำกิน) ที่รัฐบาลกำลังดำเนินการอยู่นั้นนับว่าเป็น โครงการที่มี วัตถุประสงค์ที่ดีเป็นการยอมรับความต้องการพื้นฐานของราษฎร คือ ต้องการให้ราษฎรที่บุกรุก พื้นที่ป่าสงวนนี้มีพื้นที่ทำกินในจำนวนเท่า ๆ กัน คือ ครอบครัวยี่สิบ ไร่ ที่ดินป่าสงวนใดราษฎรยึด ครอบงำสิบ ไร่ ต้องเสียส่วนเกินให้รัฐบาล มีเกณฑ์ให้ปลูกป่าหรือไม่ขึ้นต้นในที่ดินส่วนเกินนั้น ด้วย ที่ดินที่แจกจ่ายไปทางการจะออกเอกสารรับรองสิทธิทำกินหรือ ส.ท.ก.1 ซึ่งจะเห็นว่าเจ้าหน้าที่ เห็นว่าเป็นเพียงการทำเกษตรเพียงด้านอย่างเดียว มิได้มองในแง่ของป่าไม้เลย ซึ่งถ้ามองในด้าน ความเป็นธรรมแล้วราษฎรที่บุกรุกแผ้วถางเนื้อที่ป่าสงวน ก็ควรจะมีหน้าที่สร้างสรรค์ให้เกิด ประโยชน์ในด้านป่าไม้บ้าง ซึ่งจะทำให้โดยอาศัยหลักเกณฑ์การทำประโยชน์ใน ส.ท.ก.1 คือต้องให้ คำจำกัดความให้ชัดเจนว่า การทำประโยชน์นั้น หมายถึงการทำพื้นที่นั้นให้เป็นกิจกรรมถาวร และ กำหนดให้มีการปลูกต้นไม้เป็นแนวพื้นที่ของครอบครัว เพื่อให้ต้นไม้เป็นประโยชน์ในการใช้ แบ่งแนวเขตที่ดิน ใช้เลี้ยงสัตว์ ให้เป็นร่มเงาสำหรับสัตว์เลี้ยง เป็นแนวกันลม กันไฟ หรือเป็นไม้ใช้ สอย การปลูกต้นไม้ตามแนวของ ส.ท.ก.1 นั้นอาจจะคำนวณให้ร้อยละ 20 ของพื้นที่มอบให้เป็น ที่ดินเกษตรตามหลักที่เคยปฏิบัติมา ถ้าทำได้เช่นนี้แล้วระบบ ส.ท.ก. ก็จะเป็นประโยชน์ต่อกิจการป่า ไม้มากกว่าที่เป็นอยู่ และเป็นการเสริมสร้างเนื้อที่ป่าไม้ที่สูญหายไปแล้วให้กลับคืนมาบ้าง (ธวัชชัย สันติสุข, 2528)

ระบบป่าชุมชนเป็นอีกวิธีการหนึ่งที่ใช้กิจการป่าเป็นเครื่องมือในการพัฒนาสังคมตาม หมู่บ้านในชนบทโดยแยกเป็นหมู่บ้านไป และพิจารณาถึงความต้องการของราษฎรเป็นส่วนรวม ของหมู่บ้านนั้น ๆ เป็นพื้นฐาน เช่น การนำป่าพื้นเข้าปลูกเพื่อพัฒนาชุมชน ลดการตัดไม้ทำพื้น ป่าชุมชนควรจะใช้พื้นที่สาธารณะ การปลูกป่าชุมชนนั้นเป็นประโยชน์โดยตรงต่อชาวบ้าน ดังนั้น จึงไม่มีการจ้างแรงงานในการปลูก ถ้าหมู่บ้านใดเข้มแข็งการดูแลเอาใจใส่ป่าชุมชนนั้นก็ดี การ พัฒนาสังคมในหมู่บ้านจะช่วยให้ชาวบ้านรู้จักการทำงานร่วมกันทำให้ชาวบ้านรู้จักถึงประโยชน์ ของการอนุรักษ์ธรรมชาติโดยเฉพาะรู้จักการอนุรักษ์ป่าไม้ ทำให้ชาวบ้านมีความเป็นอยู่ที่ดีขึ้น มี รายได้ที่สูงขึ้น และจะนำไปสู่การปลูกป่าเพื่อการอุตสาหกรรมในอนาคตซึ่งจะก่อให้เกิดรายได้ ให้แก่ชุมชนนั้นอย่างถาวร

สิ่งที่กล่าวมานี้เป็นวิธีการที่น่าเอากิจการป่าไม้ไปใช้เป็นแกนกลางในการพัฒนาสังคมใน ชนบทซึ่งจะทำให้ชาวชนบทมีความเป็นอยู่ที่ดีขึ้น สร้างความมั่นคงแก่ชนบทนั้น ๆ แนวคิดนี้เป็น แนวคิดใหม่ซึ่งวงการป่าไม้ทั่วโลกยอมรับว่าเป็นวิธีการที่น่าจะได้ผลที่ดีสำหรับสถานการณ์ใน ประเทศไทยและไม่ว่าจะเป็นวิธีการใด ๆ ก็ตาม แนวทางทุกแนวทางเป็นวิธีการหนึ่งในการร่วม

อนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ได้อย่างดียิ่ง แนวคิดนี้มีความจำเป็นและต้องปฏิบัติควบคู่ไปกับหลากหลายปัจจัยด้านการพัฒนาสังคมและทรัพยากรและเพื่อให้มีประสิทธิภาพมากขึ้น จึงต้องมีการทำความเข้าใจเรื่องการอนุรักษ์ให้ชัดเจน

2.5 แนวคิดด้านการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม

ทรัพยากรธรรมชาติสามารถใช้อำนาจประโยชน์ที่สำคัญและจำเป็นต่อการดำรงชีวิตของมนุษย์และสังคมของมนุษย์โดยทรัพยากรธรรมชาติจะเป็นแหล่งผลิตและสะสมปัจจัยพื้นฐานเพื่อการดำรงชีวิตของสิ่งมีชีวิตชนิดต่าง ๆ ในทุกรูปแบบที่สามารถนำไปใช้เป็นวัตถุดิบในการพัฒนาคุณภาพชีวิตของมนุษย์ได้ ซึ่งแสดงให้เห็นถึงบทบาทหน้าที่ประการหนึ่งคือ ทรัพยากรธรรมชาติจะเป็นที่รองรับสิ่งต่าง ๆ เพื่อให้ชีวิตทุกชีวิตสามารถดำรงอยู่ได้และเมื่อสิ่งมีชีวิตผลิตของเสียจากกิจกรรมการดำรงชีวิตแล้วของเสียต่าง ๆ เหล่านั้นจะไปสะสมตัวอยู่ในสิ่งแวดล้อมและธรรมชาติ โดยหากปริมาณและรูปแบบของของเสียดังกล่าวอยู่ในวิสัยที่สิ่งแวดล้อมและธรรมชาติจะสามารถกำจัดได้ด้วยตัวเองแล้วจะไม่ก่อให้เกิดปัญหาความเสื่อมโทรมของทรัพยากรธรรมชาติและมลพิษสิ่งแวดล้อม

การกำหนดความหมายของการอนุรักษ์นั้นมีความหมายที่หลากหลายแตกต่างกันไปแต่โดยภาพรวมแล้วการอนุรักษ์ให้ความสำคัญกับหลักการใช้ประโยชน์ทรัพยากร การควบคุมกิจกรรมของมนุษย์ ความยั่งยืนของการใช้ประโยชน์ การกระจายผลประโยชน์และการบูรณะฟื้นฟูสภาพของทรัพยากรอันจะนำมาซึ่งการพัฒนาคุณภาพสิ่งแวดล้อมโดยรวม โดยอาจกล่าวได้ว่าการอนุรักษ์หมายถึง การใช้ประโยชน์ทรัพยากรอย่างชาญฉลาดเพื่อตอบสนองความต้องการของมนุษย์โดยคำนึงถึงสภาพ และศักยภาพของทรัพยากร รวมทั้งการควบคุมการเสื่อมสภาพและบูรณะฟื้นฟูทรัพยากรเพื่อรักษานิต ปริมาณและคุณภาพของทรัพยากรให้เหมาะต่อการใช้ประโยชน์อย่างยั่งยืน (สมิทธ์ สระอุบล, 2532) ฉะนั้น การอนุรักษ์จึงไม่ได้หมายถึงการเก็บรักษาทรัพยากรไว้เฉย ๆ แต่ต้องนำทรัพยากรมาใช้ประโยชน์ให้ถูกต้องตามกาลเทศะ (Time and Space) จากความหมายดังกล่าวการอนุรักษ์ยังหมายถึงการรู้จัก การเก็บรักษา การสงวน ซ่อมแซมและปรับปรุงเกี่ยวกับทรัพยากรธรรมชาติ ส่งผลให้ทรัพยากรธรรมชาติเป็นประโยชน์ต่อมนุษย์และสิ่งแวดล้อมมากที่สุดนานที่สุด แต่ต้องสูญเสียทรัพยากรธรรมชาติน้อยที่สุดเช่นกัน (สุภาวจน์ รัตนเลิศนุสรณ์, 2550)

ทั้งนี้กิจกรรมที่มนุษย์เข้าไปเกี่ยวข้องกับทรัพยากรธรรมชาติในลักษณะของการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติจะทำให้ทรัพยากรธรรมชาติถูกนำมาใช้เพื่อให้เกิดประโยชน์ต่อมหาชนมากที่สุดทั้งนี้ ต้องให้มีการสูญเสียทรัพยากรธรรมชาติโดยเปล่าประโยชน์น้อยที่สุดและจะต้องกระจายการใช้ประโยชน์จากการใช้ทรัพยากรธรรมชาติโดยทั่วถึงกันด้วย ซึ่งการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติ

ไม่ได้หมายถึง การเก็บรักษาทรัพยากรธรรมชาติไว้โดยไม่มีการนำมาใช้ประโยชน์ แต่การอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติต้องมีการนำไปใช้ประโยชน์ให้ถูกต้องตามกาลเทศะ ความเหมาะสม และความจำเป็นอีกด้วย ดังนั้นการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติจึงมีส่วนเกี่ยวข้องและมีความสัมพันธ์โดยตรงต่อรูปแบบการใช้ประโยชน์ทรัพยากรธรรมชาติ ระยะเวลาในการใช้ประโยชน์ การสูญเสียเปล่า และในการกระจายการใช้ประโยชน์ซึ่งต้องมีความสัมพันธ์ต่อเนื่องซึ่งกันและกันตลอดเวลา หากมีการเปลี่ยนแปลงองค์ประกอบใด ๆ ย่อมส่งผลกระทบต่อการเปลี่ยนแปลงองค์ประกอบอื่น ๆ ด้วยดังนั้นการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติจึงต้องคำนึงไปถึงทรัพยากรชนิดอื่น ๆ ที่มีความสัมพันธ์ควบคู่กันไปด้วยเสมอ ไม่ควรแยกการดำเนินงานเพื่อการอนุรักษ์เฉพาะทรัพยากรธรรมชาติชนิดใดชนิดหนึ่งเป็นการเฉพาะ ประเด็นหลักในการอนุรักษ์อีกส่วนคือ มนุษย์ ซึ่งเป็นองค์ประกอบที่สำคัญที่สุดในการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติ ดังนั้นจึงต้องไม่แยกมนุษย์ออกมาจากธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมที่มนุษย์สร้างขึ้น เพราะหากเกิดการเปลี่ยนแปลงองค์ประกอบของทรัพยากรธรรมชาติ ย่อมส่งกระทบถึงมนุษย์โดยตรง นอกจากนี้สิ่งแวดล้อมที่มนุษย์สร้างขึ้น เช่น วัฒนธรรม ขนบธรรมเนียมประเพณี เศรษฐกิจ สังคม จะมีส่วนเกี่ยวข้องโดยตรงต่อทรัพยากรธรรมชาติ และคุณภาพชีวิต จึงต้องให้ความสำคัญของการเปลี่ยนแปลงขององค์ประกอบสิ่งแวดล้อมที่มนุษย์สร้างขึ้นมาด้วย รวมทั้งต้องคำนึงถึงการมีส่วนร่วมของสมาชิกทุก ๆ คนในสังคมที่มีบทบาทหน้าที่ในการเป็นส่วนหนึ่งของการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติ (วสิน อิงคพัฒนานกุล, 2548)

ลิขสิทธิ์มหาวิทยาลัยเชียงใหม่
Copyright© by Chiang Mai University
All rights reserved

แผนภาพ 2 ความสัมพันธ์ระหว่างการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและการพัฒนาคุณภาพสิ่งแวดล้อม (วศิน อิงคพัฒนกุล, 2548)

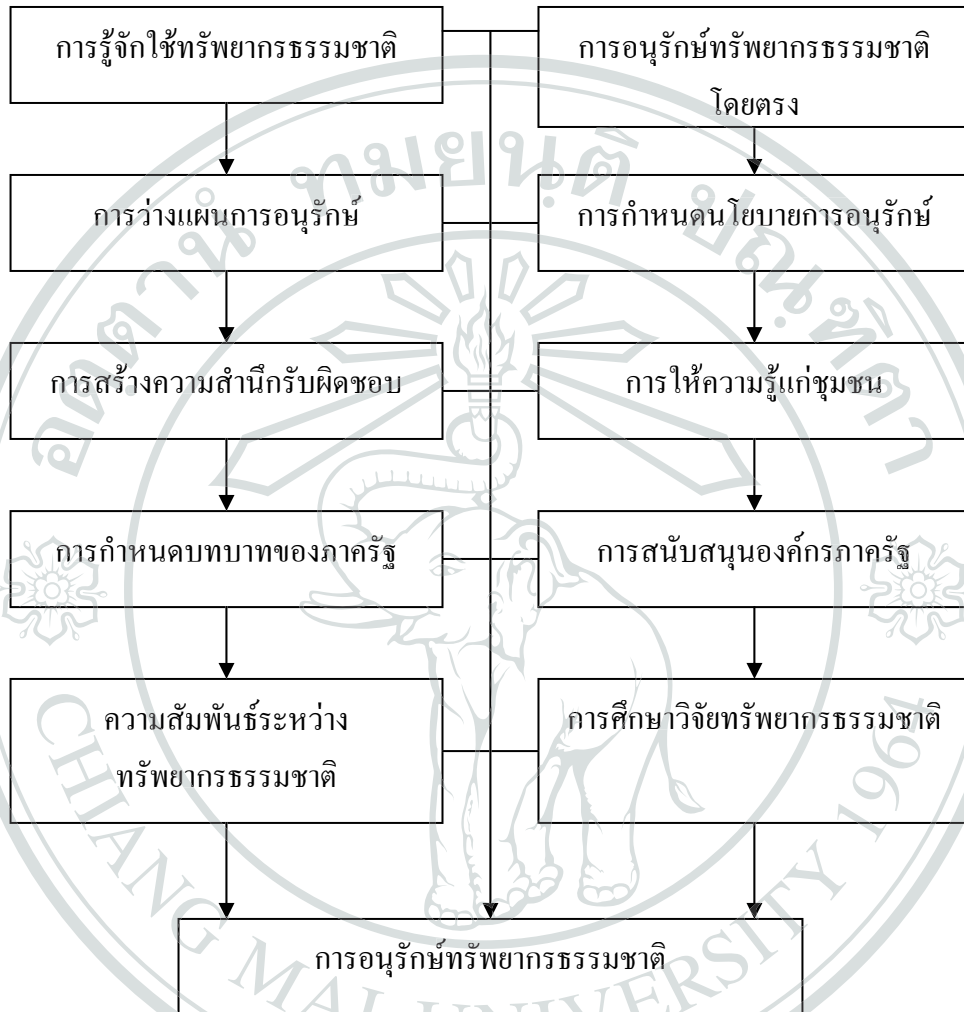
ความสำเร็จของการอนุรักษ์ทรัพยากรขึ้นอยู่กับความร่วมมือร่วมใจของสมาชิกในสังคม แต่การจะได้มาซึ่งความร่วมมือของสมาชิกนั้น ต้องอยู่บนพื้นฐานของการกระจายโอกาสในการใช้ประโยชน์ทรัพยากรธรรมชาติเป็นสำคัญ ดังนั้นการทำลายทรัพยากรธรรมชาติด้วยสาเหตุใด ๆ ก็ตามย่อมหมายถึงการทำลายโอกาสในการใช้ประโยชน์ทรัพยากรธรรมชาติของสมาชิกบางกลุ่มในสังคมโดยเฉพาะอย่างยิ่งหากการทำลายทรัพยากรธรรมชาตินั้น ๆ ทำให้เกิดการสูญเปล่าในรูปแบบ

ต่าง ๆ กัน ความรุนแรงของการสูญเปล่านั้นย่อมส่งผลกระทบต่อการกระจายโอกาสการใช้ประโยชน์และเป็นผลกระทบโดยอ้อมต่อความร่วมมือทางสังคม โดยประสิทธิภาพของการอนุรักษ์ทรัพยากรนั้นขึ้นอยู่กับปัจจัยหลายประการที่กระทำร่วมกัน เช่น ระดับการศึกษา สภาพทางเศรษฐกิจและสังคม เทคโนโลยี จำนวนประชากร ความต้องการและค่านิยมทางสังคม เป็นต้น

ดังนั้น การเพิ่มประสิทธิภาพของการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติจึงต้องมีการพัฒนาปัจจัยต่าง ๆ ให้เอื้ออำนวยให้องค์ประกอบตามธรรมชาติของระบบนิเวศเกิดความสมดุล ทำให้ทรัพยากรธรรมชาติสามารถตอบสนองความต้องการของมนุษย์ได้อย่างเหมาะสม และการตอบสนองความต้องการของมนุษย์ในขั้นตอนต่าง ๆ หรือกระบวนการนำทรัพยากรธรรมชาติไปใช้ประโยชน์ ต้องยึดหลักการจัดการทรัพยากรโดยจำแนกตามประเภทของทรัพยากร เพื่อให้เกิดความมั่นใจได้ว่าทรัพยากรธรรมชาติยังมีปริมาณและคุณภาพที่ดี เหมาะสมต่อการใช้ประโยชน์ของมนุษย์ รวมทั้งการใช้ประโยชน์นั้นต้องคำนึงถึงสมาชิกในสังคมที่จะเกิดใหม่ทดแทนสมาชิกเก่า โดยต้องมีการเก็บรักษาทรัพยากรธรรมชาติบางส่วนไว้ให้แก่ชนรุ่นหลังด้วย

ดังนั้นการอนุรักษ์มีความสำคัญต่อการลดความสูญเสียทรัพยากรธรรมชาติอันเป็นผลมาจากมนุษย์โลกและสัตว์ต่างๆ มีความสำคัญต่อการได้รับประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติของมนุษย์เพื่อตอบสนองปัจจัยเพื่อการดำรงชีวิต การพัฒนาเครื่องใช้อุปโภค และสิ่งอำนวยความสะดวกและการนันทนาการ และมีความสำคัญต่อการรักษาความสมดุลตามธรรมชาติโดยเป็นส่วนหนึ่งของการควบคุมการใช้ประโยชน์หรือการทำลายทรัพยากรธรรมชาติ การควบคุมมลพิษสิ่งแวดล้อมและการทำลายทรัพยากรธรรมชาติอย่างต่อเนื่อง อย่างไรก็ตาม สุรรัตน์ ลักคนาวีเชียร และคณะ (2545) ได้กล่าวถึงหลักการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติซึ่งประกอบไปด้วยหลักการสำคัญ 5 ประการ คือการสร้างสำนึกในการรับผิดชอบของประชาชน การกำหนดบทบาทของภาครัฐ การรู้จักใช้ทรัพยากรอย่างชาญฉลาด การวางแผนการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและการคำนึงถึงความสัมพันธ์ระหว่างทรัพยากรธรรมชาติ (แผนภาพ 3)

แผนภาพ 3 การประยุกต์การอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติ (สุรรัตน์ ลักคณาวิเชียร, 2545)

ดังที่กล่าวไว้ในข้างต้นว่าการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติต้องตั้งอยู่บนพื้นฐานของการบูรณาการเกี่ยวกับการรู้จักใช้ทรัพยากรธรรมชาติ การวางแผนการอนุรักษ์ที่เหมาะสม การสร้างความสำนึกในการรับผิดชอบทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมแก่ชุมชน การกำหนดบทบาทหน้าที่ของหน่วยงานภาครัฐอย่างชัดเจน โดยต้องคำนึงถึงความสัมพันธ์ระหว่างทรัพยากรธรรมชาติแต่ละชนิด ซึ่งมีความจำเป็นอย่างยิ่งในการประยุกต์หลักการสู่การปฏิบัติอย่างเป็นรูปธรรม (วศิน อิงคพัฒนากุล, 2548)

ซัชพล ทรงสุนทรวงศ์ (2546) ได้เสนอหลักแนวคิดในการดำเนินการอนุรักษ์มี 2 ทาง คือ การดำเนินการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติโดยตรง ซึ่งประกอบไปด้วย

1) การสำรวจ การตรวจสอบ และการค้นหา (Exploration) ต้องใช้ทรัพยากรอย่างฉลาด กล่าวคือ ต้องพิจารณาอย่างรอบคอบ ถึงผลได้ผลเสียจากการใช้ทรัพยากรตามหลักเศรษฐศาสตร์ และเมื่อใช้แล้ว จะเกิดการขาดแคลนในอนาคตหรือไม่

2) การป้องกัน (Protection) การเฝ้าระวังดูแลและป้องกัน เป็นวิธีการที่จะไม่ให้ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมถูกทำลาย เช่น การเฝ้าระวังการทิ้งขยะ สิ่งปฏิกูลลงแม่น้ำ คูคลอง การจัดทำแนวป้องกันไฟป่า เป็นต้น

3) การถนอมรักษา (Preservation) เป็นการรักษาทรัพยากรธรรมชาติทั้งปริมาณ และคุณภาพให้มีอยู่นานที่สุด โดยพยายามใช้ทรัพยากรธรรมชาติให้มีประสิทธิภาพ เช่น การเลือกจับปลาที่มีขนาดโตมาใช้ในการบริโภค ไม่จับปลาที่มีขนาดเล็กเกินไป เพื่อให้ปลาเหล่านั้นได้มีโอกาสโตขึ้นมาแทนปลาที่ถูกจับไปบริโภคแล้ว

4) การบูรณะ (Restoration) การบูรณะซ่อมแซม สิ่งของบางอย่างเมื่อใช้เป็นเวลานานอาจเกิดการชำรุดได้ เพราะฉะนั้นถ้ามีการบูรณะซ่อมแซม ทำให้สามารถยืดอายุการใช้งานต่อไปได้อีก

5) การทำให้มีสภาพดีกว่าธรรมชาติ (Reclamation) การบำบัดและการฟื้นฟู เป็นวิธีการที่จะช่วยลดความเสื่อมโทรมของทรัพยากรด้วยการบำบัดก่อนหรือเป็นการหาวิธีฟื้นฟูสิ่งแวดล้อมที่ไม่ดีหรือเสื่อมโทรมให้ดีขึ้น กล่าวคือ ทรัพยากรใดที่มีสภาพล่อแหลมต่อการสูญเปล่าหรือหมดไป ก็ควรที่จะซ่อมแซมหรือปรับปรุงให้อยู่ในสภาพที่ดีขึ้น เช่น การบำบัดน้ำเสียจากบ้านเรือนหรือโรงงานอุตสาหกรรม เป็นต้น ก่อนที่จะปล่อยลงสู่แหล่งน้ำสาธารณะ ส่วนการฟื้นฟูเป็นการรื้อฟื้นธรรมชาติให้กลับสู่สภาพเดิม เช่น การปลูกป่าชายเลน เพื่อฟื้นฟูความสมดุลของป่าชายเลนให้กลับมาอุดมสมบูรณ์ เป็นต้น

6) การผลิตและใช้อย่างมีประสิทธิภาพ (Efficient Product and Use) การใช้อย่างประหยัด คือ การใช้เท่าที่มีความจำเป็น เพื่อให้มีทรัพยากรไว้ใช้ได้ยาวนานและเกิดประโยชน์อย่างคุ้มค่ามากที่สุด หรือทรัพยากรใดที่มีน้อยหรือหายากก็ควรเก็บรักษาหรือสงวนเอาไว้ไม่ให้สูญหายไป ของบางอย่างถ้าอยู่ในสภาพที่พอจะใช้ได้ก็ควรจะใช้ต่อไป และใช้อย่างประหยัดอย่าฟุ่มเฟือย

7) การนำของเก่ามาใช้ใหม่ (Recovery and Reuse) การนำกลับมาใช้ซ้ำอีก สิ่งของบางอย่างเมื่อมีการใช้แล้วครั้งหนึ่งสามารถที่จะนำมาใช้ซ้ำได้อีก เช่น ถูพลาสติก กระดาษ เป็นต้น หรือสามารถที่จะนำมาใช้ได้ใหม่โดยผ่านกระบวนการต่าง ๆ เช่น การนำกระดาษที่ใช้แล้วไปผ่านกระบวนการเพื่อทำเป็นกระดาษแข็ง เป็นต้น ซึ่งเป็นการลดปริมาณการใช้ทรัพยากรและการทำลายสิ่งแวดล้อมได้

8) การใช้สิ่งทดแทน (Substitution) การใช้สิ่งอื่นทดแทน เป็นวิธีการที่จะช่วยให้มีการใช้ทรัพยากรธรรมชาติน้อยลงและไม่ทำลายสิ่งแวดล้อม เช่น การใช้ถุงผ้าแทนถุงพลาสติก การใช้ใบตองแทนโฟม การใช้พลังงานแสงแดดแทนแร่เชื้อเพลิง การใช้ปุ๋ยชีวภาพแทนปุ๋ยเคมี เป็นต้น

9) การลดการสูญเปล่า (Elimination of Waste) การใช้ให้ได้ประโยชน์อย่างเต็มที่ มีส่วนเสียหรือส่วนที่ไม่ใช้ประโยชน์น้อยที่สุด เช่น น้ำที่ไหลอยู่ในแม่น้ำ ถ้าคลอง ถ้าเราใช้ไม่ทันหรือไม่มีการกักเก็บน้ำไว้ น้ำเหล่านี้จะไหลลงทะเลไป ซึ่งเราไม่สามารถนำน้ำทะเลมาใช้ในการอุปโภคหรือบริโภคได้ การชลประทานในรูปแบบต่าง ๆ เช่น การสร้างเขื่อน การสร้างอ่างเก็บน้ำ การสร้างฝายทดน้ำและอื่นๆ สามารถช่วยลดปัญหาการสูญเสียน้ำในลักษณะนี้ได้

การอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมโดยทางอ้อม

1) การกำหนดนโยบายหน่วยงานภาครัฐ การให้ความรู้แก่ประชาชนและชุมชนท้องถิ่น การพัฒนาคุณภาพประชาชน โดยสนับสนุนการศึกษาด้านการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมที่ถูกต้องตามหลักวิชา ซึ่งสามารถทำได้ทุกระดับอายุ ทั้งในระบบ โรงเรียนและสถาบันการศึกษาต่าง ๆ และนอกระบบโรงเรียนผ่านสื่อสารมวลชนต่างๆ เพื่อให้ประชาชนเกิดความตระหนักถึงความสำคัญและความจำเป็นในการอนุรักษ์ เกิดความรักความห่วงใย และให้ความร่วมมืออย่างจริงจัง

2) การให้ความสนับสนุนองค์กรในหน่วยงานภาครัฐในทุกระดับ และการสนับสนุนการศึกษาวิจัยเกี่ยวกับการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติ ส่งเสริมการศึกษาวิจัย ค้นคว้าวิธีการและพัฒนาเทคโนโลยี มาใช้ในการจัดการกับทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมให้เกิดประโยชน์สูงสุด เช่น การใช้ความรู้ทางเทคโนโลยีสารสนเทศมาจัดการวางแผนพัฒนา การพัฒนาอุปกรณ์เครื่องมือเครื่องใช้ให้มีการประหยัดพลังงานมากขึ้น การค้นคว้าวิจัยวิธีการจัดการ การปรับปรุงพัฒนาสิ่งแวดล้อมให้มีประสิทธิภาพและยั่งยืน เป็นต้น

3) การใช้มาตรการทางสังคมและกฎหมาย การจัดตั้งกลุ่ม ชุมชน ชมรม สมาคม เพื่อการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมต่าง ๆ ตลอดจนการให้ความร่วมมือทั้งทางด้านพลังกาย พลังใจ พลังความคิด ด้วยจิตสำนึกในความมีคุณค่าของสิ่งแวดล้อมและทรัพยากรที่มีต่อตัวเรา เช่น กลุ่มชมรมอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมของนักเรียน นักศึกษา ในโรงเรียนและสถาบันการศึกษาต่าง ๆ มูลนิธิคุ้มครองสัตว์ป่าและพรรณพืชแห่งประเทศไทย มูลนิธิสืบ นาคะเสถียร มูลนิธิโลกสีเขียว เป็นต้น

4) ส่งเสริมให้ประชาชนในท้องถิ่นได้มีส่วนร่วมในการอนุรักษ์ ช่วยกันดูแลรักษาให้คงสภาพเดิม ไม่ให้เกิดความเสื่อมโทรม เพื่อประโยชน์ในการดำรงชีวิตในท้องถิ่นของตนเอง การประสานงานเพื่อสร้างความรู้ความเข้าใจ และความตระหนักระหว่างหน่วยงานของรัฐ องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นกับประชาชน ให้มีบทบาทหน้าที่ในการปกป้อง คุ้มครอง ฟื้นฟูการใช้ทรัพยากรอย่างคุ้มค่าและเกิดประโยชน์สูงสุด

5) การกำหนดนโยบายและวางแผนของรัฐบาล ในการอนุรักษ์และพัฒนาสิ่งแวดล้อมทั้งในระยะสั้นและระยะยาว เพื่อเป็นหลักการให้หน่วยงานและเจ้าหน้าที่ของรัฐที่เกี่ยวข้องยึดถือและนำไปปฏิบัติ รวมทั้งการเผยแพร่ข่าวสารด้านการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ทั้งทางตรงและทางอ้อม

6) ให้การศึกษาแก่นักเรียนและประชาชน การศึกษาจะช่วยให้คนเข้าใจ เกิดความตระหนัก เกิดจริยธรรมที่ดีและไม่ทำลายทรัพยากรธรรมชาติ การดำเนินการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติจะมีประสิทธิภาพยิ่งขึ้น ดังนั้นการจัดการศึกษาในเรื่องการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติควรมีการสอดแทรกเข้าไปในบทเรียนทุกระดับชั้น เพื่อให้เยาวชนได้เห็นคุณค่าและความสำคัญของการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติ

7) ออกกฎหมายควบคุม เนื่องจากกฎหมายเป็นข้อบังคับที่ทุกคนจะต้องปฏิบัติตาม การนำข้อบังคับทางกฎหมายเข้ามาช่วยควบคุม หรือบังคับให้ผู้ก่อให้เกิดมลพิษจำเป็นต้องปฏิบัติตาม ถือว่าได้ผลเป็นที่น่าพอใจในระดับหนึ่ง หากมีผู้ฝ่าฝืนกฎหมายก็จะได้รับโทษปรับหรือจำคุก กฎหมายที่เกี่ยวข้องกับการดูแลรักษาทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมได้แก่ พระราชบัญญัติส่งเสริมและรักษาคุณภาพสิ่งแวดล้อมแห่งชาติ พ.ศ.2535 พระราชบัญญัติสงวนและคุ้มครองสัตว์ป่า พ.ศ. 2535

8) การแบ่งเขต เป็นการแบ่งเขตพื้นที่ตามประเภทของทรัพยากรธรรมชาติที่มีอยู่ สาเหตุที่ใช้การอนุรักษ์แบบแบ่งเขต เนื่องจากวิธีการให้ความรู้และการใช้กฎหมายไม่ได้ผล หรือต้องการจะแบ่งเขตให้ชัดเจนเพื่อให้การอนุรักษ์ได้ผล และจะต้องมีการสร้างมาตรการกำกับในเขตที่แบ่งนั้นด้วย เช่น เขตอุทยานแห่งชาติ เขตรักษาพันธุ์สัตว์ป่า เมืองควบคุมมลพิษ เป็นต้น

9) การใช้วิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีเข้ามาช่วย เนื่องจากการใช้ทรัพยากรเพื่อตอบสนองความต้องการของมนุษย์จำเป็นต้องใช้เทคโนโลยีและทำให้มีมลพิษเกิดขึ้น ในขณะที่เดียวกันเราสามารถนำเทคโนโลยีในการบำบัดหรือกำจัดของเสียที่เกิดขึ้นได้ แต่ต้องเลือกใช้เทคโนโลยีที่เหมาะสมในการกำจัดมลพิษแต่ละชนิด

10) จัดตั้งชมรมหรือสมาคมการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมและทรัพยากรธรรมชาติขึ้นในสถานศึกษา โดยมีกลุ่มนักศึกษาที่สนใจร่วมกันจัดตั้งขึ้น เพื่อช่วยกันอนุรักษ์และฟื้นฟูทรัพยากรธรรมชาติที่เสื่อมโทรม ซึ่งจัดว่าเป็นกลุ่มที่บำเพ็ญประโยชน์เพื่อสังคมส่วนรวม

11) การโฆษณาทางวิทยุ โทรทัศน์ หนังสือพิมพ์และสื่อมวลชนต่างๆ เพราะการดำเนินการผ่านสื่อมวลชนจะทำให้ประชาชนทราบข่าวอย่างกว้างขวางและเข้ามามีส่วนร่วมได้มาก และ ยังเป็นการกระตุ้นให้ประชาชนเห็นความสำคัญและความจำเป็นที่จะต้องช่วยอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติเอาไว้ตลอดจนเข้าใจบทบาทและหน้าที่ที่เกี่ยวข้องกับการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมตามรัฐธรรมนูญฉบับใหม่ รวมทั้งทราบถึงกฎหมาย พระราชบัญญัติ และหน่วยงานต่างๆ ที่เกี่ยวข้องและรับผิดชอบ ถ้าประชาชนทุกคนมีส่วนร่วมในการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมก็จะทำให้ประชาชนทุกคนในประเทศ มีคุณภาพชีวิตที่ดี

12) การตั้งหน่วยงานที่รับผิดชอบโดยตรง ทำหน้าที่ประสานงานต่างๆ ที่เกี่ยวข้องเพื่อดำเนินการอิสระในการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติทุกชนิด นอกจากนี้ยังเป็นการกระตุ้นให้หน่วยงานอื่น ๆ ที่รับผิดชอบได้ดำเนินการตามนโยบายของรัฐ หรือตามกฎหมายเพื่อการอนุรักษ์ ทรัพยากรธรรมชาติต่อไป

สำหรับสถานการณ์ป่าไม้ของประเทศไทยนั้น อาจเรียกได้ว่ากำลังอยู่ในภาวะวิกฤต พื้นที่ป่าไม้ของประเทศไทยมีจำนวนลดน้อยลงไปเรื่อย ๆ นับตั้งแต่ปี พ.ศ. 2504 ที่เริ่มมีการจัดทำแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 1 พื้นที่ป่าไม้ของประเทศไทยเหลืออยู่ราว 171 ล้านไร่ หรือคิดเป็น 53.33% ของพื้นที่ประเทศ จนมาถึงปี พ.ศ. 2538 พื้นที่ป่าไม้ของประเทศไทยเหลืออยู่ประมาณ 82 ล้านไร่ หรือคิดเป็น 25.62% ของพื้นที่ประเทศเท่านั้น มาถึงปัจจุบัน บางคนระบุว่าป่าไม้ของประเทศไทยเหลืออยู่จริง ๆ ไม่ถึง 20% เท่านั้น แม้ว่ารัฐบาลจะได้หามาตรการที่จะช่วยรักษาพื้นที่ป่าไม้ โดยในปี พ.ศ. 2532 รัฐบาลได้ประกาศยกเลิกสัมปทานทำไม้ในพื้นที่ป่าบกทั้งหมดหรือที่เรียกกันว่า "ปิดป่า" แต่จากสถิติของการบุกรุกทำลายทรัพยากรป่าไม้ทั้งก่อนและหลังมีการประกาศยกเลิกสัมปทานป่า ซึ่งพบว่าไม่ได้แตกต่างกันเลย นอกจากนี้อัตราการเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจที่เพิ่มขึ้นอย่างรวดเร็ว ทำให้มีการใช้ทรัพยากรประเภทต่าง ๆ โดยเฉพาะทรัพยากรป่าไม้ในอัตราที่สูงมาก แต่ทว่าเป็นไปอย่างไม่มีประสิทธิภาพ ส่งผลให้สภาพป่าไม้ของประเทศไทยเสื่อมโทรมลงเรื่อย ๆ ทั้งในเชิงปริมาณและในเชิงคุณภาพจนอาจกล่าวได้ว่า พื้นที่ป่าไม้ที่เหลืออยู่ประมาณ 25.62% ของพื้นที่ประเทศไทยนั้น มีพื้นที่ที่มีสภาพทางระบบนิเวศที่สมบูรณ์เหลืออยู่ไม่มากนัก ส่วนใหญ่จะอยู่ในรูปของอุทยานแห่งชาติ เขตรักษาพันธุ์สัตว์ป่า และพื้นที่ลุ่มน้ำชั้นที่ 1 ที่ได้ทำการประกาศก่อนยกเลิกสัมปทานป่าไม้ อย่างไรก็ตาม ป่าไม้ส่วนใหญ่ทั้งในพื้นที่ป่าอนุรักษ์และพื้นที่ป่าเศรษฐกิจที่เหลืออยู่ล้วนแล้วแต่อยู่ในสภาพที่เสื่อมโทรม ไม่สมบูรณ์เหมือนสมัยก่อน

ทั้งนี้พิจารณาจากจำนวน และขนาดของต้นไม้ รวมไปถึงความหลากหลายทางชีวภาพในป่าที่ลดลงไปมากด้วย

ตั้งแต่มีการก่อตั้งกรมป่าไม้ในปี พ.ศ. 2439 การที่รัฐบาลดำเนินนโยบายในเรื่องการจัดการป่าไม้ตามแนวคิดตะวันตก โดยยึดหลักที่ว่า “ป่าไม้เป็นของรัฐและป่าไม้เป็นแหล่งรายได้ที่สำคัญของรัฐด้วย” นั้น เป็นแนวทางการจัดการป่าไม้ที่ผิดพลาด ดังนั้นจึงควรสนับสนุนให้เกิดการจัดการป่าไม้ตามแนวปฏิบัติตามธรรมชาติ เพื่อให้เกิดความยั่งยืนของป่าภายใต้การบริหารงานที่เน้นการมีส่วนร่วมของประชาชน มีความโปร่งใสและมีความยุติธรรม ซึ่งองค์ประกอบของธรรมรัฐที่สอดคล้องกับรัฐธรรมนูญฉบับใหม่ประเทศไทยอยู่แล้ว แนวปฏิบัติของธรรมรัฐที่จะนำไปสู่การจัดการป่าไม้ที่ยั่งยืน จะเน้นอยู่ 2 ประการ คือป่าไม้ต้องได้รับการจัดการโดยได้รับความร่วมมือจากภาคสังคมต่าง ๆ ทั้งภาครัฐ ภาคเอกชน และชุมชน และระบบและโครงสร้างของการจัดการป่าไม้ต้องมีความโปร่งใส ทุกองค์กรที่ทำงานร่วมกันต้องมีความจริงใจ กำเนียงถึงผลประโยชน์ของส่วนรวมเป็นสิ่งสำคัญ มีวิสัยทัศน์มองไปถึงอนาคตของคนรุ่นต่อไป และพร้อมที่จะให้มีการตรวจสอบซึ่งกันและกันได้ (ชัยรัตน์ วงศ์กิจรุ่งเรือง วารสารสิ่งแวดล้อม, 2541)

การทำลายป่าไม้นอกจากจะทำให้ปริมาณไม้ที่จะใช้ประโยชน์ทางเศรษฐกิจลดลงโดยตรงแล้ว ยังเป็นผลที่ทำให้เกิดความสูญเสียต่อสิ่งแวดล้อมและทรัพยากรอย่างมากมายอีกด้วย เป็นที่ทราบกันดีว่าป่าไม้ช่วยทำให้อากาศชุ่มชื้น เพราะป่าไม้จะช่วยเก็บน้ำไว้ได้ ทำให้เกิดต้นน้ำลำธารและกระแสน้ำไหลไปตามปกติ ช่วยป้องกันการพังทลายของหน้าดิน ช่วยทำให้ดินอุดมสมบูรณ์ นอกจากนี้ป่าไม้ยังช่วยทำให้เกิดพืชพันธุ์ไม้อื่นและสัตว์ป่าอีกด้วย และเนื่องจากต้นไม้จะนำคาร์บอนไดออกไซด์จากอากาศไปใช้ในปืหนึ่ง ๆ นับล้าน ๆ ต้น เมื่อป่าไม้ถูกตัดทำลายลงในอัตราที่เป็นอยู่ในปัจจุบัน เชื่อว่า พ.ศ. 2543 ก๊าซคาร์บอนไดออกไซด์ในอากาศมีปริมาณเพิ่มขึ้นอย่างน้อย 25 เปอร์เซ็นต์ มีผลให้อุณหภูมิของอากาศเพิ่มขึ้น ทำให้อากาศร้อนและแห้งแล้ง ดังนั้นการฟื้นฟูสภาพป่าไม้จึงต้องดำเนินการอย่างเร่งด่วน ด้วยความร่วมมือทั้งภาครัฐ เอกชน และประชาชน โดยรัฐบาลต้องมีแนวทางในการกำหนดแนวนโยบายด้านการจัดการป่าไม้ ซึ่งเกือบทุกประเทศทั้งในเอเชีย ยุโรป และสหรัฐอเมริกา มีรากฐานอยู่บนความคิดที่สำคัญ 3 ข้อ (ศิริพรต ผลสิทธิ์, 2531) คือ

- 1) อัตราการตัดไม้และอัตราการเจริญเติบโตของไม้ต้องสมดุลกันเพื่อให้มีผลผลิตของไม้ใช้ไปได้โดยไม่มีที่สิ้นสุด
- 2) การจัดการป่าไม้ควรอยู่ในลักษณะอเนกประสงค์ ป่าไม้ไม่ใช่แหล่งไม้เท่านั้น แต่เป็นแหล่งสัตว์ป่า แหล่งนันทนาการ แหล่งน้ำ ทั้งยังสามารถรักษาความอุดมสมบูรณ์ของดินและ

อัตราเพิ่มธาตุอาหารในน้ำที่เรียกว่า Eutrophication ไม่ให้เปลี่ยนแปลงไปอย่างรวดเร็ว สิ่งเหล่านี้ต้องเป็นรากฐานสำคัญของการจัดการป่าไม้ด้วย

3) นโยบายการจัดการป่าไม้ระยะยาวเป็นเรื่องสำคัญ เพราะการจัดการป่าเพื่อประโยชน์ในระยะสั้นก็ไม่ต่างจากรุริกหรือกิจการอุตสาหกรรมอื่น ๆ ที่หวังผลกำไรมากในระยะสั้นโดยไม่คำนึงถึงผลเสียที่จะติดตามมาในระยะยาว ป่าไม้มีอายุยืนยาวเป็นพันปี การจัดการป่าในรูปของสวนป่าโดยปลูกพืชโตเร็วเป็นแถวเป็นระยะ แต่ก็ขาดลักษณะนานาชนิดและความซับซ้อนของป่าเพราะเลือกปลูกพืชเพียงไม่กี่ชนิด การจัดการป่า โดยไม่คำนึงถึงลักษณะป่าเดิมเป็นความเข้าใจผิดอย่างหนึ่ง ดังนั้น ความคิดเกี่ยวกับการจัดการป่าที่ว่า The greatest good for the greatest number in the long run จึงควรเป็นนโยบายสำคัญของการจัดการป่าไม้ สำหรับประเทศไทยรัฐบาลได้กำหนดแนวนโยบายด้านการจัดการป่าไมื่อดังนี้

- 1) การกำหนดเขตการใช้ประโยชน์ที่ดินป่าไม้
- 2) การอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้เกี่ยวกับงานป้องกันรักษาป่า การอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมและสันติภาพ
- 3) การจัดการที่ดินทำกินให้แก่ราษฎรผู้ยากไร้ในท้องถิ่น
- 4) การพัฒนาป่าไม้ เช่น การทำไม้ การเก็บหาของป่า การปลูกป่า การบำรุงป่าไม้ การค้นคว้าวิจัย และอุตสาหกรรม การบริหารทั่วไป

สาเหตุที่ต้องมีการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติ เพราะผลสืบเนื่องจากการเพิ่มประชากรและการขยายตัวทางเศรษฐกิจ ความก้าวหน้าทางเทคโนโลยีเป็นตัวเร่งที่ทำให้เกิดการร่อยหรอของทรัพยากรธรรมชาติ อันนำมาซึ่งปัญหาความเสื่อมโทรมของทรัพยากร ซึ่งผลกระทบที่เกิดขึ้นจะเกี่ยวข้องกับการดำรงชีวิตของประชาชนทั้งในเขตเมืองและชนบท นอกจากนี้ยังเกี่ยวข้องกับความมั่นคง และมั่งคั่งของประชาชนในการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาตินั้น จะต้องมึนโยบายในการควบคุมการใช้ทรัพยากรอย่างชาญฉลาด คำนึงถึงผลได้ผลเสียอย่างถี่ถ้วน โดยการพิจารณาตามหลักวิชาการอย่างมีประสิทธิภาพ ถูกจังหวะและความต้องการของสังคม ทั้งนี้เพราะทรัพยากรธรรมชาติเป็นมรดกอันมหาศาลที่ธรรมชาติให้ไว้เพื่อมนุษย์ได้ใช้ในการดำรงชีวิต จึงจำเป็นต้องศึกษาค้นคว้าถึงการใช้ทรัพยากรธรรมชาติ เพื่อมิให้ทรัพยากรธรรมชาตินั้นหมดไปอย่างรวดเร็ว เพราะในการอนุรักษ์เป็นเรื่องที่เกี่ยวข้องกับมนุษย์ทั้งในเมืองและชนบท ดังนั้น ในการวางแผนการจัดการทรัพยากรธรรมชาติอย่างชาญฉลาด จะต้องไม่แยกมนุษย์ออกจากสภาพแวดล้อมทางสังคมและวัฒนธรรม หรือสภาพแวดล้อมตามธรรมชาติ (ศิริพรต ผลสิทธิ์, 2531)

ในเรื่องการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ เกษม จันทร์แก้ว (2545) ได้กำหนดความหมายไว้ว่า การจัดการทรัพยากรธรรมชาติ หมายถึง การดำเนินการต่อทรัพยากรธรรมชาติอย่างมีประสิทธิภาพเพื่อให้ทรัพยากรธรรมชาติสามารถเอื้ออำนวยให้มนุษย์มีใช้ตลอดไปโดยไม่ขาดแคลนและมีปัญหาใด ๆ โดยได้เสนอแนวความคิดการจัดการทรัพยากรธรรมชาติดังนี้

การจัดการทรัพยากรธรรมชาติ คือความต้องการให้ทรัพยากรธรรมชาติสามารถตอบสนองความต้องการของมนุษย์อย่างต่อเนื่องตลอดไป โดยเฉพาะอย่างยิ่งความต้องการปัจจัยเพื่อการดำรงชีพ ความสะดวก ความปลอดภัยในชีวิตสุขภาพและคุณภาพชีวิตของมนุษย์ ซึ่งการจัดการทรัพยากรธรรมชาติที่ถูกต้องเหมาะสมต้องเป็นไปตามลักษณะการพัฒนาที่ยั่งยืน (Sustainable Development) และนอกจากความต้องการผลผลิตที่ยั่งยืน (Sustained Yield) เพื่อตอบสนองความต้องการของมนุษย์แล้ว การจัดการทรัพยากรธรรมชาติที่เหมาะสมต้องสร้างความมั่นคงในการให้ผลผลิตของทรัพยากรธรรมชาติด้วย กล่าวคือการใช้ประโยชน์ทรัพยากรธรรมชาติชนิดที่ทดแทนได้นั้นต้องคำนึงถึงความสามารถปริมาณและอัตราการทดแทนของทรัพยากรธรรมชาตินั้น ๆ โดยไม่นำทรัพยากรต้นทุนมาใช้ประโยชน์ การจัดการทรัพยากรธรรมชาติจะครอบคลุมถึงการดำเนินงานเพื่อการควบคุมการสูญเสีย และมลพิษสิ่งแวดล้อมทั้งนี้หากเกิดการสูญเสียจากการใช้ทรัพยากรธรรมชาติแล้วจะก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงในการใช้ประโยชน์และหากเกิดของเสียในกระบวนการใช้ประโยชน์ทรัพยากรธรรมชาติแล้วจะส่งผลกระทบต่อความอุดมสมบูรณ์และคุณภาพชีวิตของมนุษย์ได้ (วสิน อิงคพัฒนกุล, 2548)

การจัดการทรัพยากรเป็นการประยุกต์หลักการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติจึงต้องมีการพัฒนาปรับปรุงและใช้ประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติเพื่อให้ทรัพยากรธรรมชาติอยู่ในสถานะสมดุล และสามารถให้ผลผลิตที่ยั่งยืนได้อย่างเพียงพอแก่ความต้องการของมนุษย์ สิ่งที่ไม่อาจจะหลีกเลี่ยงได้ในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติคือ การมีส่วนร่วมทำให้ ชนิดปริมาณสัดส่วน การกระจายและคุณภาพขององค์ประกอบของทรัพยากรธรรมชาติเปลี่ยนแปลงไปดังนั้น จึงต้องให้ความสำคัญกับการเปลี่ยนแปลงดังกล่าว โดยต้องพยายามรักษาคุณภาพขององค์ประกอบต่าง ๆ การดำเนินการใด ทางสิ่งแวดล้อมต้องให้ความสำคัญกับคุณภาพสิ่งแวดล้อมและคุณภาพชีวิตของมนุษย์ จึงต้อง ให้ความสำคัญกับการเปลี่ยนแปลงดังกล่าว โดยต้องพยายามรักษาคุณภาพขององค์ประกอบต่าง ๆ การดำเนินการใด ๆ ทางสิ่งแวดล้อมต้องให้ความสำคัญกับคุณภาพสิ่งแวดล้อมและคุณภาพชีวิตของมนุษย์ จึงต้องคำนึงถึงปัจจัยทางสังคมควบคู่ไปกับการใช้ประโยชน์ทรัพยากรธรรมชาติโดยเฉพาะอย่างยิ่งต้องมีการพัฒนาการศึกษา เศรษฐกิจ สังคม วัฒนธรรมเพื่อพัฒนาคุณภาพสิ่งแวดล้อมและคุณภาพชีวิตด้วยเสมอ (สุรภาญจน์ รัตนเลิศนุสรณ์, 2550)

เมื่อพิจารณาถึงความแตกต่างในคุณสมบัติเฉพาะ และรูปแบบการใช้ประโยชน์ ทรัพยากรธรรมชาติประเภทต่าง ๆ แล้ว พบว่าทรัพยากรธรรมชาติย่อมมีข้อจำกัดในการใช้ประโยชน์แตกต่างกันไป โดยเฉพาะอย่างยิ่งคุณสมบัติที่เกี่ยวกับปริมาณและความสามารถในการทดแทน หรือคืนสภาพได้ ทั้งนี้ทรัพยากรธรรมชาติที่ใช้แล้วไม่สูญหายไปนั้น จะเป็นทรัพยากรที่มีปริมาณมาก สามารถตอบสนองปัจจัยการดำรงชีวิตได้อย่างต่อเนื่อง แต่มีข้อจำกัดในลักษณะของการเสื่อมสภาพหรือการเสื่อมคุณภาพ เนื่องจากการบั่นเบียนของมลสาร ส่วนทรัพยากรที่ทดแทนได้นั้นจะเป็นทรัพยากรธรรมชาติที่มีความสามารถในการงอกเงยเพิ่มพูนส่วนที่สูญหายไปได้ แต่การสูญหายหรือลดลงของทรัพยากรธรรมชาติต้องอยู่ในระดับที่ทรัพยากรธรรมชาติต้นทุนมีปริมาณมากเพียงพอต่อการเพิ่มพูนของส่วนที่หายไปได้ แต่สูญหายหรือลดลงของทรัพยากรธรรมชาติต้องอยู่ในระดับที่ทรัพยากรธรรมชาติต้นทุนมีน้อยเนื่องจากสาเหตุใดก็ตามจะทำให้ความสามารถในการทดแทนอยู่ในระดับต่ำ นอกจากนี้ในส่วนของทรัพยากรธรรมชาติที่ใช้แล้วหมดไปนั้น ทรัพยากรประเภทนี้ไม่มีความสามารถหรือศักยภาพในการงอกเงยเพิ่มพูนได้และไม่มีปริมาณมากเพียงพอต่อความต้องการของมนุษย์ตลอดไปส่วนใหญ่จะเป็นทรัพยากรธรรมชาติที่ใช้อำนวยความสะดวกในชีวิตของมนุษย์เท่านั้น ข้อจำกัดของการจัดการและการใช้ประโยชน์ทรัพยากรธรรมชาติประเภทนี้ จึงต้องระมัดระวังเป็นพิเศษ (นิวัติ เรืองพานิช, 2550) อย่างไรก็ตามปัจจุบันแนวความคิดในการดำเนินการเกี่ยวกับทรัพยากรธรรมชาติที่ให้ความสำคัญกับการบูรณาการแนวความคิดการอนุรักษ์ และการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ กำลังได้รับความสนใจจากสาธารณชนเป็นอย่างมาก ทั้งนี้อาจกล่าวได้ว่าการใช้ประโยชน์ทรัพยากรธรรมชาติในปัจจุบันกำลังอยู่ในขั้นวิกฤติ การดำเนินการใด ๆ จึงให้ความสำคัญในลักษณะผสมผสานร่วมกันระหว่างการอนุรักษ์และการจัดการ โดยมุ่งหวังให้ทรัพยากรธรรมชาติที่อยู่ในสภาพเสื่อมโทรมนั้น ได้รับการบำรุงรักษาให้ฟื้นฟูสภาพเพื่อรักษาสมดุลทางธรรมชาติ ในลักษณะการผสมผสานการมีประสิทธิภาพแล้วจะทำให้มลพิษสิ่งแวดล้อมได้รับการบำบัดและทำให้สิ่งแวดล้อมในภาพมีคุณภาพที่ดีขึ้นปราศจากปัญหามลพิษสิ่งแวดล้อม ซึ่งถือเป็นสุดยอดของการดำเนินการทางสิ่งแวดล้อม

ดังนั้นการดำเนินการใด ๆ ที่เกี่ยวข้องเกี่ยวกับทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมทั้งในระดับท้องถิ่น ระดับชาติ ระดับภูมิภาค และระดับโลกต้องให้ความสำคัญกับหลักการพื้นฐานที่เกี่ยวข้องโดยตรงกับการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม โดยยึดถือเป้าหมายความสุขและความมั่นคงในชีวิตของมนุษย์และสังคมมนุษย์เป็นศูนย์กลาง โดยไม่ละเลยการรักษาความสมดุลตามธรรมชาติของระบบนิเวศ ทั้งนี้ในปัจจุบันแนวความคิดการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมได้รับการพัฒนาอย่างต่อเนื่องและประยุกต์รูปแบบต่าง ๆ เพื่อให้เหมาะสมกับสถานการณ์ที่แตกต่างกันของสิ่งแวดล้อมในส่วนต่าง ๆ ของโลกโดยแนวความคิดที่กำลังได้รับ

ความสนใจเป็นอย่างยิ่งคือ แนวคิดการจัดการทรัพยากรอย่างยั่งยืน ที่ให้ความสำคัญกับการรักษาความสมดุลระหว่างการพัฒนาและการอนุรักษ์ พยายามหลีกเลี่ยงการทำลายทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมและเพิ่มประสิทธิภาพในการใช้ประโยชน์ของทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมให้มีประสิทธิภาพมากที่สุดหรือมีการสูญเปล่าและก่อให้เกิดมลพิษสิ่งแวดล้อมน้อยที่สุด

2.6 แนวคิดเกี่ยวกับการจัดการทรัพยากรอย่างยั่งยืน

เจมส์ คัดด์ ปิ่นทอง (2534) ได้ประยุกต์แนวความคิดในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ เพื่อให้เกิดความเหมาะสมและสอดคล้องกับคุณสมบัติเฉพาะตัวและข้อจำกัดของทรัพยากรธรรมชาติแต่ละประเภท เพื่อการจัดการทรัพยากรอย่างยั่งยืน จะเห็นว่าการจัดการทรัพยากรธรรมชาติที่ใช้แล้วไม่หมดสิ้น หรือสูญหายไปนั้นต้องดำเนินการควบคุมและป้องกันไม่ให้เกิดการปนเปื้อนของมวลสาร หรือสิ่งใด ๆ ในอันที่จะทำให้คุณภาพของทรัพยากรธรรมชาติประเภทนี้เสื่อมโทรมลงไป โดยเฉพาะอย่างยิ่งการเปลี่ยนแปลงคุณภาพทรัพยากรธรรมชาติที่เกิดจากมลพิษในกระบวนการผลิตทางอุตสาหกรรม เกษตรกรรม ชุมชน และการขนส่ง ทั้งนี้หากพื้นที่หรือบริเวณใดมีการเปลี่ยนแปลงคุณภาพของทรัพยากรในทางที่เสื่อมลงแล้วนั้นต้องดำเนินการแก้ไขปรับปรุงคุณภาพให้ดีขึ้น สามารถตอบสนองความต้องการของมนุษย์ได้โดยการดำเนินการนั้นต้องกระทำในทุกๆรูปแบบซึ่งต้องได้รับความร่วมมืออย่างดีจากสมาชิกในสังคม

ในส่วนของทรัพยากรธรรมชาติที่ทดแทนได้นั้น การจัดการทรัพยากรธรรมชาติประเภทนี้ต้องให้ความสำคัญกับการรักษาคุณภาพขององค์ประกอบต่าง ๆ ของทรัพยากรธรรมชาติ เพื่อให้เกิดความสัมพัทธ์ที่ถูกต้องเหมาะสมและเป็นไปตามธรรมชาติ ทั้งนี้นอกจากมนุษย์จะได้รับประโยชน์โดยตรงจากการรักษาความสมดุลดังกล่าวมนุษย์ยังสามารถนำผลผลิตส่วนเกินของความสมดุลออกมาใช้ประโยชน์ได้ แต่การนำผลผลิตส่วนเกินออกมาใช้ประโยชน์นี้ต้องคำนึงถึงปริมาณต้นทุนที่จะเป็นผู้ผลิตส่วนเกินนั้น โดยที่ต้องไม่กระทบกระเทือนต่อปริมาณทรัพยากรต้นทุนดังกล่าวนอกจากนี้เทคโนโลยีที่ใช้ในการนำผลผลิตส่วนเกินออกมาใช้เป็นเทคโนโลยีที่มีประสิทธิภาพ ไม่ก่อให้เกิดการสูญเปล่า หรือก่อให้เกิดมลพิษต่อสิ่งแวดล้อมรวมทั้งต้องมีการศึกษาวิจัย และการทดแทนของทรัพยากรด้วย สำหรับการจัดการทรัพยากรธรรมชาติที่ใช้แล้วหมดไปนั้น ทรัพยากรประเภทนี้มีอยู่อย่างจำกัด การใช้ประโยชน์จึงต้องอาศัยเทคโนโลยีที่มีประสิทธิภาพสูง เกิดการสูญเปล่าน้อยที่สุดและหากสามารถใช้ทรัพยากรอื่นทดแทนได้ควรหลีกเลี่ยงการใช้ทรัพยากรธรรมชาติที่ใช้แล้วหมดไป เพื่อเก็บรักษาไว้ใช้ประโยชน์ในคราวจำเป็นและไม่อาจหลีกเลี่ยงได้เท่านั้น นอกจากนี้ต้องมีการวางแผนการจัดการทรัพยากรธรรมชาติประเภทนี้อย่างรัดกุมและเข้มงวดอย่างจริงจัง

วสิน อิงคพัฒนากุล (2548) ได้จัดรูปแบบการจัดการทรัพยากรธรรมชาติอย่างยั่งยืน โดยมี 4 ลักษณะคือ

1) ต้องกำหนดรูปแบบการใช้ประโยชน์ให้มีความเหมาะสม โดยคำนึงถึงการใช้ประโยชน์ตามหลักการอนุรักษ์ กล่าวคือ การใช้ประโยชน์ทรัพยากรธรรมชาติต้องเป็นไปด้วยความประหยัดสมเหตุสมผลไม่มีการใช้ทรัพยากรอย่างฟุ่มเฟือยลดการสูญเสียเปล่าในทุกขั้นตอนของการใช้ประโยชน์ให้น้อยที่สุดโดยไม่ให้เกิดของเสียจากกระบวนการใช้ประโยชน์ นอกจากนี้การใช้ประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติต้องมีลักษณะที่ยืดหยุ่น โดยคำนึงถึงผลดีและผลเสียจากการเลือกใช้ การเลือกใช้ทรัพยากรที่สามารถชดเชยหรือทดแทนกันได้ควรเลือกที่มีปริมาณมาก และสามารถงอกเงยเพิ่มพูนได้ก่อนการใช้ทรัพยากรธรรมชาติที่มีน้อยกว่า หรือไม่สามารถงอกเงยหรือเพิ่มได้

2) เนื่องจากสภาพของทรัพยากรธรรมชาติแต่ละชนิดมีความแตกต่างกันในเรื่องของปริมาณและการกระจายตัว ดังนั้นการจัดการทรัพยากรแบบผสมผสานจึงต้องให้ความสำคัญและระมัดระวังการใช้ประโยชน์โดยต้องพยายามใช้ทรัพยากรชนิดอื่นที่มีปริมาณมากมาใช้ทดแทนกันและเพิ่มขีดความสามารถในการนำทรัพยากรมาใช้ให้เกิดประโยชน์สูงสุด อย่างไรก็ตามการกระจายตัวของทรัพยากรแต่ละชนิดอาจทำให้ไม่สามารถทราบถึงสถานภาพที่แท้จริงเด่นชัด ทั้งนี้เพราะในบางพื้นที่ทรัพยากรธรรมชาติชนิดนั้นมีการแพร่กระจายได้ดี ทรัพยากรนั้นจะไม่อยู่ในสถานะสภาพที่ใกล้หมด ขณะเดียวกันพื้นที่ที่ทรัพยากรนั้นไม่สามารถแพร่กระจายได้ดีแล้วทรัพยากรชนิดนั้นจะสูญไป ดังนั้นการพิจารณาสถานภาพของทรัพยากรธรรมชาติควรให้ความสำคัญกับสถานภาพในภาพรวมทั้งประเทศด้วย

3) ผลสืบเนื่องจากการใช้ประโยชน์ทรัพยากรโดยปราศจากการวางแผนที่มีประสิทธิภาพ คือ ความเสื่อมโทรมของทรัพยากรบางชนิด ดังนั้นในการจัดการแบบผสมผสานเพื่อความยั่งยืนจึงมีความจำเป็นอย่างยิ่งต้องกำหนดให้มีการแก้ไขฟื้นฟูและพัฒนาทรัพยากรนั้นให้อยู่ในสภาพที่ดีขึ้นสมบูรณ์ขึ้น

4) การวางแผนเป้าหมายหรือวัตถุประสงค์ที่สำคัญที่สุดของการจัดการทรัพยากรธรรมชาติอย่างยั่งยืน คือ การยกระดับคุณภาพชีวิตและคุณภาพสิ่งแวดล้อมโดยรวมให้ดีขึ้น ดังนั้นการจัดการทรัพยากรธรรมชาติอย่างยั่งยืนนี้ครอบคลุมไปถึงการยกระดับฐานะทางเศรษฐกิจ สังคม การเมือง การศึกษา วัฒนธรรม ของประชาชนให้ดีขึ้น โดยต้องให้ความสำคัญกับรายละเอียดของกลุ่มเป้าหมายในแต่ละพื้นที่

จะเห็นได้ว่าการใช้ทรัพยากรเพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืนจะรวมไปถึงการนำทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมมาใช้พัฒนาคุณภาพชีวิตของมนุษย์ เพื่อให้มีมาตรฐานคุณภาพชีวิตที่ดีโดยไม่ทำให้ทรัพยากรธรรมชาติหรือสิ่งแวดล้อมนั้นค่อยประสิทธิภาพลงหรือกระทบต่อคนรุ่นหลังด้วย ตัวอย่างนโยบายและวิธีการจัดการด้านทรัพยากรเพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืนของรัฐบาลไทย (ศูนย์วิชาการธนาคาร มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์, 2549) ส่วนนโยบายเกี่ยวกับการฟื้นฟูป้องกันและอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติ เริ่มปรากฏขึ้นเป็นครั้งแรกในแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 6 (พ.ศ. 2530-2534) และต่อมาในแผนพัฒนาฯ ฉบับที่ 7 (พ.ศ.2535-2539) จึงได้เริ่มกล่าวถึงแนวคิดเกี่ยวกับการพัฒนาทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมอย่างยั่งยืนไว้

1) รัฐบาลพระยาพลพลพยุหเสนา (คณะรัฐมนตรีคณะที่ 4 ถึงคณะที่ 8 ระหว่างวันที่ 21 มิถุนายน 2476-16 ธันวาคม 2481) มีนโยบายให้จัดการสำรวจที่ดินว่างเปล่าที่ยังไม่มีเจ้าของ มาจัดวางระเบียบการจับจองที่ดินให้เหมาะสมแก่การเพาะปลูก และจัดวางแผนส่งเสริมชลประทาน

2) รัฐบาลหม่อมราชวงศ์เสนีย์ ปราโมช (คณะรัฐมนตรีคณะที่ 35 ระหว่างวันที่ 21 กุมภาพันธ์ 2518-14 มีนาคม 2518 และคณะที่ 37 ระหว่างวันที่ 20 เมษายน 2519-23 กันยายน 2519) มีนโยบายเร่งดำเนินโครงการชลประทานขนาดเล็ก ส่งเสริมการประมงและปศุสัตว์จนสามารถเป็นสินค้าออก และป่าไม้เป็นทรัพยากรธรรมชาติที่เป็นสมบัติของส่วนรวม รัฐจะอนุรักษ์และพัฒนาป่าไม้ให้คงสภาพและเกิดความสมบูรณ์เป็นแหล่งของต้นน้ำลำธาร

3) รัฐบาลพลเอกสุจินดา คราประยูร (คณะรัฐมนตรีคณะที่ 48 ระหว่างวันที่ 7 เมษายน 2535-10 มิถุนายน 2535) มีนโยบายในการที่จะอนุรักษ์คุ้มครองและป้องกันการทำลายทรัพยากรธรรมชาติทั้งดิน ป่าไม้ และทรัพยากรธรรมชาติอื่น ๆ และให้ประชาชนในพื้นที่มีบทบาทในการอนุรักษ์ทรัพยากรฯ ให้มากยิ่งขึ้น นอกจากนี้จะกวาดขันให้เจ้าหน้าที่ควบคุมดูแลทรัพยากรฯ อย่างเข้มงวดโดยใช้ภาพจากดาวเทียมในการควบคุม

4) รัฐบาลนายชวน หลีกภัย (คณะรัฐมนตรีคณะที่ 50 ระหว่างวันที่ 23 กันยายน-3 กรกฎาคม 2538) มีนโยบายเร่งรัดการปฏิรูปที่ดินและการออกเอกสารสิทธิ์ เพื่อกระจายสิทธิ์การถือครองที่ดินให้แก่เกษตรกรผู้ยากไร้ เพิ่มมาตรการในการป้องกันและปราบปรามการบุกรุกและการตัดไม้ทำลายป่า

5) รัฐบาลพันตำรวจโททักษิณ ชินวัตร (คณะรัฐมนตรีคณะที่ 54-56 ระหว่างวันที่ 9 กุมภาพันธ์ 2545-กันยายน 2549) มีนโยบายในการฟื้นฟูสภาพและคุณภาพการป้องกันการเสื่อมโทรมหรือการสูญสิ้นไปและการนำกลับมาใช้ใหม่ซึ่งทรัพยากรธรรมชาติ เกิดความสมดุลในการพัฒนา

แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติกับรูปแบบและแนวทางการใช้ทรัพยากรเพื่อการพัฒนาทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมอย่างยั่งยืน

แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติที่มุ่งเน้น ไปที่สาระเกี่ยวกับการฟื้นฟูป้องกัน และการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติ มีดังนี้

1) แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติฉบับที่ 6 (พ.ศ.2530-2534) เป็นแผนพัฒนาฯ ที่เน้นพัฒนาประเทศให้ก้าวควบคู่ไปกับการแก้ไขปัญหาเศรษฐกิจและสังคมที่สะสมมาจากแผนพัฒนาฯ ฉบับที่ผ่านมา เน้นการใช้ทรัพยากรทุกชนิดอย่างมีคุณภาพ และเน้นเศรษฐกิจการเมือง สังคม ให้มีความเกื้อกูลซึ่งกันและกัน

2) แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติฉบับที่ 7 (พ.ศ.2535-2539) เป็นแผนพัฒนาฯ ที่มุ่งให้เกิดความสมดุลระหว่างการพัฒนาในเชิงปริมาณคุณภาพและความเป็นธรรมในสังคม เน้นการกระจายรายได้และความรู้ไปสู่ภูมิภาค เน้นการพัฒนาทรัพยากรมนุษย์ คุณภาพชีวิต และการรักษาสิ่งแวดล้อมและทรัพยากรธรรมชาติ

3) แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติฉบับที่ 8 (พ.ศ.2540-2544) เน้นการพัฒนาที่ยั่งยืนและแท้จริง โดยกำหนดการพัฒนาคนเป็นวัตถุประสงค์หลัก และในส่วนของ การจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม มีการวางแผนจัดการเพื่ออนุรักษ์และฟื้นฟูให้มีความสมบูรณ์และเกิดความสมดุลต่อระบบนิเวศวิทยาและให้เกิดประโยชน์อย่างมีประสิทธิภาพ เป็นธรรม เป็นประโยชน์ต่อสังคมและชุมชนอย่างแท้จริง

4) แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติฉบับที่ 9 (พ.ศ.2545-2549) เป็นแผนพัฒนาฯ ที่ได้ยึดถือเจตนารมณ์ของเศรษฐกิจพอเพียงตามแนวพระราชดำริของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว มาเป็นปรัชญานำทางในการพัฒนาและบริหารประเทศ เพื่อให้ประเทศรอดพ้นวิกฤตเศรษฐกิจ นำไปสู่การพัฒนาที่สมดุลมีคุณภาพ ในแผนพัฒนาฯ ฉบับที่ 9 นี้มุ่งกระบวนการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม โดยเน้นการบริหารงานที่โปร่งใสและมี ส่วนร่วมของท้องถิ่นและชุมชน อนุรักษ์ฟื้นฟูและใช้ประโยชน์ทรัพยากรฯ อย่างยั่งยืน

ดังนั้น จากแนวคิดต่าง ๆ ที่กล่าวมานี้จะเห็นว่า มนุษย์เป็นผู้ใช้ทรัพยากรโดยตรง แนวคิดเกี่ยวกับความสัมพันธ์ระหว่างคนกับป่าไม้ เป็นตัวหนึ่งที่สามารถบอกความสัมพันธ์ของมนุษย์ได้อย่างดียิ่ง ปัญหาต่าง ๆ ที่มองข้ามไปเป็นตัวก่อให้เกิดผลกระทบ อันเนื่องมาจากการเปลี่ยนแปลง ของสิ่งแวดล้อม ถ้าหากพิจารณาถึงปัญหาสิ่งแวดล้อมแล้ว จะเห็นได้ว่า ล้วนเป็นเหตุ มาจากการเพิ่มจำนวนประชากรและการเพิ่มปริมาณการบริโภคทรัพยากรของมนุษย์เอง โดยมุ่งยกระดับมาตรฐาน การดำรงชีวิตและมีการผลิตเครื่องอุปโภคมากขึ้น มีการใช้ทรัพยากรธรรมชาติ

มากขึ้นก่อให้เกิดมลพิษอย่างมากมาย สิ่งแวดล้อมหรือธรรมชาติไม่สามารถจะปรับตัวได้ทันและทำให้ธรรมชาติไม่สามารถรักษาสมดุลไว้ได้อันจะส่งผลกระทบต่อมนุษย์และโลกในที่สุดปัญหาสิ่งแวดล้อมที่เกิดขึ้นนี้ จะเห็นได้ว่า เกิดจากการขาดความรู้ ความเข้าใจในความเป็นจริงของสิ่งแวดล้อมและธรรมชาติขาดความรู้ความเข้าใจในความเป็นจริงของชีวิตและองค์ประกอบอื่นของความเป็นมนุษย์ แนวคิดเรื่องการกระจายอำนาจและช่องว่างในการจัดการสิ่งแวดล้อมของท้องถิ่นบวกกับแนวคิดเกี่ยวกับการมีส่วนร่วมของประชาชนเป็นหนึ่งในการพัฒนาสังคมตามแนวคิดป่าไม้กับการพัฒนาสังคม เพื่อก่อให้เกิดจิตสำนึกในการรู้สิทธิอนุรักษ์ผ่านแนวคิดเรื่องการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม โดยที่มนุษย์เองก็เป็นส่วนหนึ่งของสิ่งแวดล้อมและธรรมชาติ ดังนั้นการนำความรู้ความเข้าใจมาปรับปรุงพัฒนาการดำรงชีวิตของมนุษย์ให้กลมกลืนกับสิ่งแวดล้อมจึงน่าจะเป็นมาตรการที่ดีที่สุดในการที่จะทำให้มนุษย์สามารถที่จะดำรงชีวิตอยู่ได้อย่างมั่นคงมีความสุขคล่อง และสามารถกลมกลืนกับสิ่งแวดล้อมได้ทั้งในปัจจุบันและอนาคตต้องผ่านแนวคิดการจัดการทรัพยากรอย่างยั่งยืนเพื่อให้การพัฒนาเป็นไปด้วยประสิทธิผลมากที่สุด

2.7 งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

กนก ชียงคนุต (2547) ศึกษาปัจจัยที่มีความสัมพันธ์กับการมีส่วนร่วมในการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้ของราษฎรที่อยู่อาศัยในอุทยานแห่งชาติเอราวัณ จังหวัดกาญจนบุรี ผลการศึกษาพบว่า การมีส่วนร่วมในการอนุรักษ์ป่าไม้ของราษฎรที่อยู่อาศัยในอุทยานแห่งชาติเอราวัณ จังหวัดกาญจนบุรีอยู่ในระดับสูง ในด้านการร่วมศึกษาปัญหาในการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้ การร่วมปฏิบัติงานในการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้ การติดตามแก้ไขปัญหาในการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้ และการร่วมตรวจสอบและประเมินผลปัญหาในการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้ ปัจจัยที่มีความสัมพันธ์กับการมีส่วนร่วมในการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้ของราษฎรที่อยู่อาศัยในอุทยานแห่งชาติเอราวัณ ได้แก่ จำนวนสมาชิกในครัวเรือน รายได้ของครัวเรือน ขนาดพื้นที่ถือครอง ระยะเวลาการตั้งถิ่นฐาน การได้รับข้อมูลข่าวสาร การได้รับการฝึกอบรม และความรู้ความเข้าใจในการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้ ส่วนปัจจัยที่ไม่มีผลต่อการมีส่วนร่วมในการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้ของราษฎร ได้แก่ อาชีพหลัก การยอมรับขอบเขตอุทยานฯ การเป็นสมาชิกกลุ่มทางสังคม

รักษักกล้า สถานสุข (2547) ศึกษาปัจจัยที่มีความสัมพันธ์กับการมีส่วนร่วมในการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้ ของราษฎรที่อาศัยอยู่ในพื้นที่โครงการพัฒนาห้วยแม่เพรียง ตามพระราชดำริ ตำบลห้วยแม่เพรียง อำเภอแก่งกระจาน จังหวัดเพชรบุรี จากการวิเคราะห์ด้านปัจจัยทางเศรษฐกิจและสังคมพบว่า ปัจจัยที่มีความสัมพันธ์กับการมีส่วนร่วมในการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้ของราษฎรที่อาศัยอยู่ในพื้นที่โครงการฯ ได้แก่ อาชีพหลัก ขนาดการถือครองพื้นที่ และความรู้

ความเข้าใจเกี่ยวกับการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติ ส่วนปัจจัยที่ไม่มีผลต่อการมีส่วนร่วมในการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้ของราษฎรที่อาศัยอยู่ในพื้นที่ของโครงการฯ ได้แก่ เพศ อายุ การศึกษา อาชีพ รายได้ ระยะเวลาในการอยู่อาศัยในชุมชน จำนวนสมาชิกในครัวเรือน จำนวนแรงงานในครัวเรือน และความรู้ความเข้าใจเรื่องกฎหมายป่าไม้ การมีส่วนร่วมในการอนุรักษ์ป่าไม้ของราษฎรที่อาศัยอยู่ในพื้นที่โครงการพัฒนาห้วยแม่เพรียง ตามพระราชดำริ ตำบลห้วยแม่เพรียง อำเภอแก่งกระจาน จังหวัดเพชรบุรี มี 4 ด้าน คือ การมีส่วนร่วมในการแก้ไขศึกษาปัญหา การมีส่วนร่วมในการวางแผนดำเนินงาน การมีส่วนร่วมในการปฏิบัติงาน บุคลากรมีส่วนร่วมในการติดตามประเมินผล ซึ่งจากการศึกษาพบว่าราษฎรส่วนใหญ่มีส่วนร่วมในการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้ระดับปานกลาง ในด้านความรู้ความเข้าใจเกี่ยวกับการอนุรักษ์ธรรมชาติอยู่ในระดับน้อย และความรู้ด้านกฎหมายป่าไม้อยู่ในระดับน้อยเช่นกัน

มงคล จันทร์ส่อง (2544) การมีส่วนร่วมในการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้ของสมาชิกสภาองค์การบริหารส่วนตำบล อำเภอชายแดน จังหวัดเพชรบูรณ์ ได้ศึกษาเกี่ยวกับ การมีส่วนร่วมในการวางแผนการวิเคราะห์ปัญหาด้านการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้ การปฏิบัติ การติดตามและประเมินผลเกี่ยวกับการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้ ได้ผลการศึกษาดังนี้

ด้านการมีส่วนร่วมในการวิเคราะห์ปัญหาด้านการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้ ประกอบด้วยกิจกรรมการประชุมเกี่ยวกับการวิเคราะห์ปัญหาด้านการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้ การวิเคราะห์ปัญหาการตัดไม้ทำลายป่า การวิเคราะห์ปัญหาไฟป่า การวิเคราะห์ปัญหาการล่าสัตว์ป่า และการวิเคราะห์ปัญหาจากการเก็บหาของป่า ซึ่งสมาชิกมีส่วนร่วมร้อยละ 49.28

ด้านการมีส่วนร่วมในการวางแผนเกี่ยวกับการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้ พบว่า สมาชิกมีส่วนร่วมในการวางแผนเกี่ยวกับการปลูกบำรุงรักษาป่า การวางแผนป้องกันไฟป่า การวางแผนออกกฎระเบียบเกี่ยวกับการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้ของหมู่บ้าน การป้องกันรักษาป่าไม้ การป้องกันการเก็บหาของป่า และการวางแผนเกี่ยวกับการลักลอบป้องกันการล่าสัตว์ป่า ซึ่งสมาชิกมีส่วนร่วมร้อยละ 54.64

ด้านการมีส่วนร่วมในการปฏิบัติด้านการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้ พบว่า กิจกรรมที่สมาชิกมีส่วนร่วมในการปฏิบัติมากที่สุดคือการปลูกป่าในวันสำคัญต่าง ๆ รองลงมาคือ การปลูกป่าชุมชนในหรือนอกเขตหมู่บ้าน การเข้ารับการศึกษอบรมความรู้เกี่ยวกับการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้ การเผยแพร่ความรู้ข่าวสารเกี่ยวกับประโยชน์ของป่าไม้และโทษของการตัดไม้ทำลายป่า การป้องกันและดับไฟป่า การแจ้งเหตุไฟป่า การป้องกันการเก็บหาของป่า การป้องกันการลักลอบล่าสัตว์ป่า รวมไปถึงการบำรุงรักษาแปลงป่าชุมชน และการบริจาคทรัพย์เพื่อบำรุงทรัพยากรป่าไม้ ซึ่งสมาชิกมีส่วนร่วมร้อยละ 57.10

ด้านการมีส่วนร่วมในการติดตามและประเมินผลเกี่ยวกับการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้ พบว่ากิจกรรมด้านการติดตามและประเมินผลที่สมาชิกมีส่วนร่วม ได้แก่ การติดตามและประเมินผลความสำเร็จของชุมชนในการปลูกป่ากรณีต่าง ๆ การติดตามและประเมินผลการประชาสัมพันธ์การอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้ การติดตามและประเมินผลความสมบูรณ์ของป่าไม้ การติดตามและประเมินผลกระทบที่เกิดจากการตัดไม้ทำลายป่า การติดตามและประเมินผลการเกิดไฟป่าในเขตป่า การติดตามและประเมินผลการเปลี่ยนแปลงปริมาณการลักลอบล่าสัตว์ป่า และการติดตามและประเมินผลการเปลี่ยนแปลงปริมาณของการเก็บหาของป่าในเขตป่า ซึ่งสมาชิกมีส่วนร่วมทั้งหมด ร้อยละ 39.72

บรรณารักษ์ เสริมทอง (2543) ศึกษาปัจจัยทางเศรษฐกิจ-สังคม ที่มีผลต่อการพึ่งพิงผลิตผลจากป่า และการมีส่วนร่วมในการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้ของราษฎร ในพื้นที่เขตรักษาพันธุ์สัตว์ป่าคลองนาคา จังหวัดระนอง ผลการศึกษาพบว่าปัจจัยทางเศรษฐกิจและสังคมมีผลต่อการพึ่งพิงผลิตผลจากป่า ซึ่งมีตั้งแต่การพึ่งพาเพื่อเลี้ยงชีพไปจนถึงการสร้างรายได้ ปัจจัยเหล่านี้ได้แก่ ระดับการศึกษา มีผลต่อการพึ่งพาผลิตผลจากป่าของประชาชนในเขตพื้นที่รักษาพันธุ์สัตว์ป่าคลองนาคา จังหวัดระนอง หัวหน้าครัวเรือนที่มีระดับการศึกษาสูงจะพึ่งพาผลิตผลจากป่าน้อยกว่าหัวหน้าครัวเรือนที่มีระดับการศึกษาต่ำ นอกจากนี้ ขนาดของพื้นที่ถือครองก็มีผลต่อการพึ่งพาผลิตผลจากป่าเช่นกัน โดยที่ครัวเรือนที่มีพื้นที่ถือครองมากจะพึ่งพาผลิตผลจากป่าน้อยกว่าครัวเรือนที่มีพื้นที่ถือครองน้อยปัจจัยเหล่านี้ส่งผลต่อการเข้ามามีส่วนร่วมในกิจกรรมการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้ เพราะประชาชนต้องประกอบอาชีพเพื่อเลี้ยงตนเอง จึงไม่ได้ให้ความสำคัญของการอนุรักษ์ป่าไม้ที่ตนเองใช้ประโยชน์ หน่วยงานราชการที่เกี่ยวข้องทั้งหมดต้องเข้าไปเพื่อให้เกิดความรู้และความเข้าใจที่ถูกต้อง และต้องให้ประชาชนมีส่วนร่วมในทุกขั้นตอนของกิจกรรมเพื่อให้เกิดการอนุรักษ์อย่างยั่งยืน

ปฤจฎาญ จันท์บุญเรือง (2541) ศึกษาพฤติกรรมการเปิดรับสื่อ ความรู้ จิตสำนึกการมีส่วนร่วมในการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้ของประชาชนในจังหวัดเลย พฤติกรรมการรับสื่อเกี่ยวกับข่าวการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้จากสื่อมวลชน สื่อบุคคลและสื่อเฉพาะกิจ จากการศึกษาพบว่า กลุ่มตัวอย่างเปิดรับสื่อเกี่ยวกับข่าวสารการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้จากสื่อมวลชนร่วมกับสื่อบุคคลและสื่อเฉพาะกิจอยู่ในระดับต่ำ สำหรับสื่อบุคคลรวมทุกประเภทกลุ่มตัวอย่างส่วนใหญ่มีพฤติกรรมการเปิดรับสื่อเกี่ยวกับการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้อยู่ในระดับปานกลาง พฤติกรรมการเปิดรับสื่อเกี่ยวกับข่าวสารการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้จากสื่อมวลชนอยู่ในระดับปานกลาง และจากสื่อเฉพาะกิจ กลุ่มตัวอย่างมีพฤติกรรมการเปิดรับสื่อเกี่ยวกับการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้ในระดับต่ำมาก นอกจากนี้ยังพบว่ากลุ่มตัวอย่างส่วนใหญ่มีความสนใจเนื้อหาข่าวสารเกี่ยวกับการอนุรักษ์ทรัพยากร

ป่าไม้จากสื่อต่าง ๆ อยู่ในระดับน้อย ด้านความรู้เกี่ยวกับการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้ กลุ่มตัวอย่างมีความรู้เกี่ยวกับการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้อยู่ในระดับสูง ด้านจิตสำนึกต่อการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้ กลุ่มตัวอย่างส่วนใหญ่มีจิตสำนึกต่อการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้อยู่ในระดับสูง ด้านการมีส่วนร่วมในการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้ กลุ่มตัวอย่างส่วนใหญ่มีการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้ระดับปานกลาง จากผลการศึกษาทำให้ทราบว่าระหว่างพฤติกรรมการเปิดรับสื่อเกี่ยวกับข่าวสารการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้กับความรู้ จิตสำนึกและการมีส่วนร่วมในการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้ มีความสัมพันธ์กันทั้งหมด

พงษ์ศักดิ์ ฉัตรเตชะ (2540) ได้ศึกษาการมีส่วนร่วมของประชาชนในการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้ในพื้นที่ป่าอนุรักษ์: พื้นที่อุทยานแห่งชาติแม่โถ อำเภอฮอด จังหวัดเชียงใหม่ พบว่าชาวบ้านมีส่วนร่วมระดับปานกลางในขั้นตอนการค้นหาปัญหาและสาเหตุ การวางแผนและดำเนินงาน การลงทุนและปฏิบัติงาน ส่วนการติดตามและประเมินผล ชาวบ้านมีส่วนร่วมระดับต่ำ ชาติพันธ์ สถานภาพทางสังคม การได้รับข้อมูลข่าวสารด้านป่าไม้ จำนวนพื้นที่ถือครองเพื่อการเกษตร และการเคยเข้าไปเก็บหาของป่ามีความสัมพันธ์กับการมีส่วนร่วมของประชาชนในการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้ อย่างมีนัยสำคัญทางสถิติที่ระดับ 0.05 แต่อายุ ระดับการศึกษา และการพึ่งพิงป่าไม้ไม่มีความสัมพันธ์แต่อย่างใด จะเห็นว่าการมีส่วนร่วมในพื้นที่ต่าง ๆ ระดับของความสัมพันธ์มักจะแตกต่างกัน ไปขึ้นอยู่กับการมีส่วนร่วมนั้น ใช้กับทรัพยากรอะไร เช่น กรณีที่เป็นการมีส่วนร่วมของประชาชนกับป่าชุมชน ระดับการมีส่วนร่วมก็จะสูง

ชูศักดิ์ วิทยาภัก (2531) ได้ศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างชุมชนกับการใช้ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมในบริเวณลุ่มน้ำแม่ปิงตอนบนเช่นกัน ซึ่งเป็นกรณีศึกษาในอำเภอแม่แตง จังหวัดเชียงใหม่ ผลการวิจัยพบว่าประชาชนส่วนใหญ่มีความคิดเห็นสนับสนุนกับแนวทางการจัดการทรัพยากรป่าไม้ในลักษณะของป่าไม้ชุมชน เพราะต้องการมีส่วนร่วมในการใช้ประโยชน์และรักษาป่าไม้ซึ่งมีอยู่ใกล้ชุมชนของตนเองมากกว่าที่จะเห็นคนอื่นมาลักลอบตัดหรือสัมปทานทำไม้ โดยที่ประชาชนเองได้แต่เฝ้าดูเฉย ๆ เพราะไม่มีสิทธิและอำนาจหน้าที่ ในส่วนของความเข้าใจในอำนาจและหน้าที่ของประชาชนนั้น ต้องมีการสร้างความเข้าใจและสร้างจิตสำนึกที่ดีให้กับประชาชนในพื้นที่

มนัส สุวรรณ และชูเกียรติ ลีสุวรรณ (2531) ได้ศึกษาการให้ความรู้ความเข้าใจระดับตำบลในเรื่องทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมจังหวัดน่านและจังหวัดลำปาง พบว่า ประชาชนทั่วไปมีความรู้พื้นฐานเรื่องทรัพยากรธรรมชาติและให้ความสำคัญของทรัพยากรธรรมชาติต่อชีวิตค่อนข้างดี มีความตระหนักในปัญหาทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมที่ปรากฏในท้องถิ่นมีความ

พร้อมสูงในการมีส่วนร่วมเพื่อแก้ไขปัญหา โครงข่ายและลักษณะทางสังคมไม่สลับซับซ้อน ส่วนใหญ่ให้ความเคารพนับถือ ปรีกษาหรือและขอความช่วยเหลือจากผู้ใหญ่บ้านของตนเอง แม้ว่าสื่อประเภทต่าง ๆ จะค่อนข้างจำกัด แต่สื่อที่ปรากฏมีศักยภาพค่อนข้างสูงในการให้ความรู้ความเข้าใจแก่ประชาชนในเรื่องทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม โดยเฉพาะหอคกระจายข่าว วิชชุและโทรทัศน์ กฎเกณฑ์ที่ชุมชนสร้างขึ้นมามีส่วนในองค์กรประชาชนรวมตัวกันเข้มแข็งเป็นปึกแผ่น ประชาชนทุกคนมีส่วนร่วมแสดงความคิดเห็นและยอมรับในกติกาของชุมชนจึงช่วยกันดูแลรักษาป่าได้อย่างดี

จากเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องผู้ศึกษาได้รวบรวมเรื่องการมีส่วนร่วมในการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้เพื่อใช้ในการศึกษาคั้งนี้ทำให้ทราบถึง ความสัมพันธ์ระหว่างคนกับป่าไม้ แนวคิดระบบนิเวศที่มีผลต่อวิถีชีวิตมนุษย์ ซึ่งจะรวมไปถึงการกระจายอำนาจและช่องว่างในการจัดการสิ่งแวดล้อมของท้องถิ่น การอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ป่าไม้กับการพัฒนาสังคม หลักในการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้ทำให้ทราบถึงกระบวนการมีส่วนร่วมที่เป็นตัวหลักในการขับเคลื่อนให้มีการอนุรักษ์ในท้องถิ่นมากขึ้น เพื่อให้นำไปสู่การจัดการทรัพยากรอย่างยั่งยืน ตลอดจนปัญหาอุปสรรคในการมีส่วนร่วมของประชาชนเกี่ยวกับการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้และความสัมพันธ์ของตัวแปรต่าง ๆ ผู้ศึกษาได้นำเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องดังกล่าวมาเป็นแนวทางวิเคราะห์และศึกษา เพื่อประยุกต์สร้างเป็นกรอบแนวคิดในการศึกษาในงานวิจัยนี้ต่อไป

ลิขสิทธิ์มหาวิทยาลัยเชียงใหม่
Copyright© by Chiang Mai University
All rights reserved